

ОЛЕКСАНДР ХАРЧЕНКО

ОСТАННІЙ
ПАТРОН

Глава 1

— Наскільки швидка ця заліззяка?

Поки що їм невідомі всі деталі нашого навіженого завдання. Це й на краще, нехай менше часу залишиться на занепокоєння і сумніви.

— Рівною дорогою ми розганялися кілометрів сорок на годину, — відповів водій-механік.

— А якщо дорога буде нерівна, чи її взагалі не буде? — я натякнув на обставини, що можуть виникнути.

— Бездоріжжям Т-70 буде вдвічі повільнішим, — його голос звучав впевнено, що все ляло впевненість і в мене. Сподіваюсь, це не зміниться.

Невисокого зросту в чорному комбінезоні, він тримав свій шлемофон у лівій руці, а праву поклав на лобову броню танка. Коли він розповідав про можливості танка, то дивився на нього, наче на старого знайомого.

— Зрозуміло, швидкість цій конячці не притаманна, сподіваємось на її невеликі габарити, — підсумував я, викинувши з рівняння його запевнення про максимальну швидкість.

Ця машина мусить їхати в самісіньке пекло, і мені необхідно було зрозуміти, де на броні зможуть розміститися люди. Її башта була зміщена праворуч від центральної осі, а вздовж правого борту були встановлені два спарені двигуни. Бронеплита, яка їх закривала, являла собою кришку з повітрязабірником та випиналася над площиною корпусу трапецієподібним коробом, який робив звільнений простір незручним. Хоча, якщо їхати лежачи, то ймовірність злетіти менша. У задній частині корпусу було вдосталь місця для трьох, ще один міг притулитися ліворуч коло башти.

Я заліз на корму танка, сів у нішу, спершись на башту, закинув ноги на короб та огледів присутніх. Екіпаж танку — командир Василь і водій-механік Микола — стояли поряд і дивилися на мене. Щойно підійшов старший радіотелеграфіст Іван із відділення зв'язку нашого взводу управління та з цікавістю оглянув танк, обійшовши його.

— Ну як, зручно? — запитав він, зупинившись біля правого борту.

— Не те, щоб дуже, — відповів я. — Новини є?

— Дивізіон 120-міліметрових мінометів дасть два залпи по мінному полю, — він щойно повернувся з командного пункту спостереження, де по телефону зв'язувався зі штабом артилерії дивізії. Вони погодили нам вогневу підтримку, яку можуть забезпечити в умовах проведення операції з артилерійської контрпідготовки. — Потім одна батарея мінометів і одна батарея 122-міліметрових гаубиць упродовж десяти хвилин подавлятимуть відомі нам вогневі точки та окопи навколо зони проведення операції.

— Усього десять стволів на підтримку? Мало, хоча б три батареї, — я розумів, що вже нічого не змінити, але таке рішення мене обурило.

— То в чому полягають деталі нашого завдання? — не витримав командир танка і поставив питання, яке не давало йому спокою з того самого моменту, як ще до заходу сонця, десь о пів на дев'яту вечора, ми з ним прибули на пункт спостереження, з якого проглядалася необхідна ділянка між нашою та німецькою лініями оборони. Я показав йому улоговину, зарослу кущами та рідколіссям під висотами німецької оборони, й запитав, як краще туди дістатися. Ця ділянка простору нічийної землі лежала в низині відносно висот нашої та німецької ліній оборони, була рівною і не надто захарашеною рослинністю, тобто там не було де сховатися.

Поки він обмірковував, як і навіщо, я замалював схему та пішов до саперів з'ясувати деталі мінування цієї ділянки, тож наш інструктаж довелося відкласти.

Ступивши на надгусеничну полицю, я зістрибнув на м'яку траву. Злазити з танка виялося досить легко, він був невеликим, точно нижчим за Т-34. Схему, намальовану олівцем, тепер було важко розгледіти, тож довелося увімкнути ліхтарик і зачепити його за нагрудну кишеню. «За п'ятнадцять хвилин довгі липневі сутінки згаснуть», — подумав я, подивившись на годинник.

— У нас рятувальна операція. Улоговина, яку ми бачили з пункту спостереження, слугує прикриттям групі артилерійської розвідки, — я показав їм схему з нанесеними мінними полями. — Об'їхати їх не вийде, тож, як уже розповів Ваня, розчищати дорогу буде дивізіон 120-міліметрових мінометів.

— Вночі їхати по мінному полю, яке на додачу закидали мінометними мінами? — голос водія-механіка залишився самовпевненим, і цього разу він був переконаний у тому, що це неможливо.

— Яке розмінували мінометними мінами, — уточнив я. Він промовчав.

— То чого ж вони не повернуться тим же шляхом, яким туди потрапили? — нарешті висловився Василь, який стояв розгублений після того, як почув відповідь на своє питання про деталі завдання. — Чи, може, їх так само доправляли під самісіньку ворожу лінію оборони на танку? Він там досі стоїть підбитий. Тому вони не можуть повернутись?

— Вони пройшли нічийну землю крізь підземний тунель розвідників-слухачів. Його потім виявили німці, отже так вони повернутися не змогли, — почав пояснювати я, сподіваючись, що відповіді змінять їхнє ставлення. — Це їхній останній варіант порятунку. Рівно о 22:30 заплановано умовний сигнал для початку масованого обстрілу німецьких позицій. У цей самий час вони повинні увімкнути свою рацію і вийти на зв'язок, — я подивився на Ваню, він кивнув на знак готовності до радіоприйому. — Ми повідомимо їм усі деталі операції і те, що ви до них приїдете.

— А вони точно там? — запитав водій-механік Микола.

— Сьогодні зранку їх засікли з того пункту спостереження, де ми були, — продовжив я. — Ця розвідгрупа має володіти важливою інформацією щодо районів зосередження ворожої техніки й піхоти, що допоможе на другому етапі вогневої атаки, а можливо, навіть зірве наступ німців, — останні слова далися мені особливо важко, оскільки в них я зовсім не вірив.

— Зрозуміло. То яка послідовність дій зараз? — запитав Василь, розглядаючи щось в кущах неподалік. Сподіваюся, він обмірковував маршрут.

— Через 15 хвилин виведіть танк на попередню позицію, — я тицьнув пальцем на схему. — Після сигналу й початку артпідготовки спускайтеся до цього місця, там буду я із саперами. Вони підготують прохід крізь колючий дріт.

— Нам би ваша схема не завадила, — натякнув командир, він уже остаточно зібрав думки докупі.

Я віддав схему, яку танкісти одразу ж почали уважно розглядати.

— Ваня, до рації! Я незабаром підійду до тебе.

Стара позиція під гармату поросла травою, але заглиблення в землі залишилося, і тут я спокійно міг запалити цигарку, не дратуючи нікого вогником.

Сірник прошкреботів по черкашу і з тріском загорівся. Я на секунду завмер, дивлячись на вогник, потім перевів погляд на портсигар, ліва половина якого щойно спорожніла, і там відкрилася її фотокартка, обрамлена в металевий медальйон. Ця усмішка досі керувала моїми вчинками. Помаранчево-біле полум'я сірника грайливо заблищало на бежевій світлині, а її кучері ніби ожили та лагідно лягали на округлі вилиці. Можна було подумати, що завитки каштанові, хоча насправді були пшеничними.

— Бувай, красуне, сьогодні мені необхідно бути розсудливим, — я закрив портсигар

і провів великим пальцем по рельєфу гравіювання на зворотному боці. Половина була затерта, проступав лише напис: «Від Анюти».

Підступний сірник почав підсмажувати мені пальці і змусив підкурити цигарку. Солодкий і густий дим заповнив легені і витіснив тривогу. Я знову затягнувся, жар освітив гравіювання на лицевій панелі портсигару: на тлі дерев піднімався вгору вагончик київського фунікулера, майстерно деталізований чиймись працюючими руками. Там ми з нею познайомились. Щемливе відчуття в грудях змусило відвести погляд. Навколо вкрита темрявою тиша, зверху всипане зорями небо, на яке споглядають непомітні тисячі очей, намагаючись розгледіти свою долю. Я переконав себе, що вдало відволікся від її чар.

Цигарка викурилася швидше ніж згорів сірник, а час, який я хотів розтягти, стиснувся до крапки. Годинник підказував, що треба було йти.

Я підійшов до окопів передової охорони. Нам виділили частину траншеї, у якій Ваня прилаштував радіостанцію. З іншої частини були ледь чутні голоси. Кивнувши вартовому, який спостерігав за позиціями ворога, визираючи за бруствер, я зліз у траншею просто біля радіостанції.

— Все перевірів, усе готово, — відтатарив Ваня, який сидів у навушниках.

— І як ти здогадався, що це не світський візит? — наче здивувався я.

Ваня в притаманній йому байдужій манері знизав плечима.

— Бо я кмітливий. А, отже, можна без жартів про скромність.

— Що ж, ти обеззброїв мій сарказм.

Впевнившись, що тут все гаразд, я виглянув за бруствер. За п'ятдесят метрів вниз від окопів виднілися дві фігури. Я знав, що то на мене вже чекають сапери, тож залишив окоп.

— Ну, майже як кіт до нас підкралися, але як дуже товстий і незграбний кіт, — Кирило шкірився, як він вважав, від своєї дотепності.

— Ну, майже дотепно, дав би тобі цукерку, якби була, — відповів я.

— А мене й цигарка влаштує.

Узявши цигарку, він заклав її за вухо.

— Зручна річ. Я нещодавно загубив свій портсигар, — із сумом згадав він. — Отже, ось там ми зробили для вас розрив у колючому дроті завширшки п'ять метрів, — він показував пальцем у бік ворожих позицій, але я не бачив нічого, крім його руки.

— Чудово, отже, й тут усе готово.

Я зробив кілька кроків до отвору й побачив праворуч від себе стіну з колючого дроту, яка зникала у темряві. Ліворуч була така сама нескінченна стіна, але спалахи з ворожих позицій не давали мені туди дійти.

— Лягай! — вигукнув Кирило.

Опинившись на землі, я подивився вгору. Освітлювальна ракета повільно опускалася на парашуті за кілька кілометрів на захід від нас. Ще один спалах, а за ним ще один. Ці дві ракети летіли вже ближче до нас уздовж лінії фронту. Більше запусків не було.

— Я вже думав, що то наші. Хибний старт майже стався, — зауважив Кирило.

— Так, майже на часі, якби не твоє «лягай», я вже очікував би на появу танка.

Вогник останньої освітлювальної ракети ще не опустився на землю, а ми вже стояли і струшували з одягу бруд.

— Ось і все, тепер хоч на побачення йди, — звернув увагу на доречність цих дій досі мовчазний другий сапер. Я не запам'ятав його імені, і це був перший раз, коли ми разом виконували завдання.

— Сергій після заходу сонця ні про що, окрім дівчат, думати не може, — дав мені підказку Кирило.

— Авжеж, та ти сам про них... — хотів парировати йому Сергій, але застиг на півслові,

витріщаючись кудись за наші спini. Попри темряву, контури його обличчя почали вимальовуватися чіткіше.

Я озирнувся. Ми стояли неподалік від лінії окопів і якраз навпроти підніжжя пагорба, який мисом випирає із заглибленої лінії оборони. Червона заграва здіймалася в небо. Сотні сигнальних ракет були випущені одночасно і немов намагалися розвіяти завісу ночі, піднімаючись уздовж усього горизонту суцільною світловою смугою. Окремі вогники злилися в одне ціле і на мить розділили лінію горизонту з небом в зоні свого світіння. Почалося. Це був сигнал до початку артилерійської контрпідготовки для всієї артилерії фронту.

За роки війни довелося багато чого побачити, і зазвичай побачене хотілось одразу забути. Та ця заграва викликала захват і прикувала до себе погляд, а отже, відволікла нас від суті. З початком сигналу треба було ховатися, а не витріщатися на ракети, і про це нам нагадав свист мін, випущених з мінометів, що падали за нашими спинами.

Я впав і накрив голову руками. Свист вдарився об землю і перетворився спочатку на тріск, а потім на розкотистий вибух. Сотні таких звуків злилися в більш потужні, земля почала здригатися і сипатися на нас згори. Міномети мусили розчистити мінне поле перед нами, і лягали вони зовсім поруч, тож треба було вшиватися, щоб ніщо не влучило в нас. Я підняв голову й озирнувся. Кирило був поряд і лежав, зануривши обличчя в землю і прикриваючи голову.

— Повземо звідси! — крикнув я щосили, схопивши його за руку. Він глянув на мене, а я кивнув у бік Сергія. Кирило потягнувся за ним.

Земля тремтіла й колихалася, гуло зі всіх боків, звуки вибухів, поширюючись у повітрі, охопили весь простір. Усі відчуття, окрім нюху, загострилися, і попри темряву потрібний напрямок знайшовся інтуїтивно. У ніс забився пил з присмаком обпаленої землі, згори краплями сипався пісок, і мені здавалося, що я повз швидше, ніж коли-небудь плив. Звуки розривів почали віддалятися, я присів і озирнувся навколо. До мінометів приєдналася ствольна артилерія, і вони разом почали обстрілювати позиції ворога. А от позаду нічого не відбувалося, хоча танк мусив вже приїхати. Кирило із Сергієм сиділи неподалік. Вставати ще було ризиковано, тож довелося повзти до них.

— Ну що, як думаєте, можна рушати через це поле? — запитав я.

Кирило опікувався ногою Сергія і, здавалося, нічого не почув.

— Як він? — перепитав я голосніше і поклав руку на плече Кирила. Він озирнувся на мене з питанням в очах, а я кивнув на ногу Сергія.

— Буде гаразд... сподіваюсь, — сказав він.

— Що думаєш? — показав я рукою у бік мінного поля.

— Сподіваюсь, що спрацювало.

— Ох Кирило, щось забагато сподівань і мало впевненості у твоїх словах.

Я забрав руку з його плеча, піднявся і пішов до наших позицій. Де той клятий танк, він давно вже мусив бути тут. На все про все є десять хвилин, поки артилерійська контрпідготовка придушує позиції ворога. Я прискорив крок і вже почав підніматися схилом, аж раптом побачив на вершині силует танка. Він спускався з пагорба, і через періодичні спалахи віддалених розривів здавалося, що він їде ривками.

Уже розвернувшись, щоби повернутися до колючого дроту, я зрозумів, що коло танка у світлі спалахів побачив ще щось. Так і було, хтось біг мені назустріч.

— Немає зв'язку! — кричав Іван, відсапуючись.

Поруч пронісся танк.

— Чуєте? Я не зв'язався з розвідгрупою. І рація...

Часу було обмаль, треба було діяти. Біля танка вже стояв Кирило і вказував командирів, який висунувся з люка башти, напрямок до розриву в колючому дроті. Побачивши мене,

він зробив крок назустріч. У брудних руках тремтіла біла цигарка.

— Мені б вогню, закурити, — чому б і ні, маскування вже було недоцільним.

— Тримай, — я віддав йому портсигар і коробку сірників. — Віддаси, якщо повернись. Тільки на дівчину на фото не заглядайся, бо були вже випадки, коли після цього доля не дуже добре складалася.

— Не зрозумів?! — вигукнув командир танку.

— Я їду з вами. Немає зв'язку з розвідгрупою, — сказав я і здерся на корпус танка.

Він глянув на мене впритул, мабуть, побачив, що хотів, і заліз у башту, а я ліг на живіт, упершись правою рукою в короб повітрозабірника.

Танк хитнувся і рушив. Нам потрібно було проїхати близько кілометра ораною розривами мін землею. Я подався трохи вперед і побачив, що люк водія-механіка на лобовій броні машини був відчинений. Спалахи розривів лише висвічували контури, цього було замало для нормальної видимості. Йому імовірно доведеться вмикати фари. Ризик, але іншого вибору немає.

Після проїзду крізь колючий дріт швидкість довелося скинути. Танк хитало з боку в бік, мене трусило й підкидало. Гул розривів наростав і зрівнявся з гулом двигуна. Горизонт з боку німців щомиті спалахував. Ліворуч і праворуч від нас поставали невеликі висоти, а попереду була улоговина, яка їх розрізала і входила вглиб, відштовхуючи лінію окопів, ніби обіймаючи цю низину півколом. Туди ми й прямували.

Ближче до середини нашого шляху вирви від розривів ставали дедалі більшими. І ось одну з них не вдалося здолати, гусеничний трак врізався в землю на рівні ведучих коліс. Водій відкотив танк назад і одразу увімкнув фари. Я побачив, як він визирнув із люка, потім швидко сховався і скерував машину праворуч. Ми виїхали з цієї ями і з увімкненими фарами змогли трохи збільшити швидкість.

Незрозумілий брязкіт, наче гусениця заділа залізничку. Перед фарами піднявся димок і знову брязнуло, цього разу по корпусу. По нам стріляли, шкряботіло з лівого боку, добре, що не з мого. Башта прикривала голову й тіло від куль, я ліг на бік і піджав ноги. Наша артилерія продовжувала обстрілювати ворожу лінію оборони, що не завадило німцям відкрити вогонь по нас. Мабуть, стріляли з якоїсь добре захищеної закритої позиції.

Кулі скреготіли, врізаючись у танкову броню, двигун піді мною ревів, а розриви з кожною миттю наближалися. Звуки повністю захопили мою увагу, і мені здавалося, що я божевільно. Я щосили притиснув долоні до вух і заплющив очі. Скрегіт припинився. Розплющивши очі, я побачив, що ми знову їдемо у темряві. Фари були або пошкоджені, або вимкнені, та спалахи вибухів однаково висвічували силует танка. З якоїсь причини припинилася стрільянина. Можливо, ми виїхали з зони ураження кулемета, або німці усвідомили безнадійність своїх дій.

Приблизно метрів за сімдесят попереду нас прилетів снаряд. Це був недоліт із нашого боку. Поки снаряди вибухали попереду, то були майже безпечними, оскільки уламки летіли у напрямку польоту снаряда.

Ми заїхали в улоговину, пагорби ліворуч і праворуч нависали над нами і сходилися до купи десь за триста метрів попереду. Розриви відбувалися здебільшого на пагорбах і через це стало темніше. Заскреготіло під гусеницями, я обернувся і нічого не побачив, мабуть, ми проїхали колючий дріт. Попереду був невеликий пагорб, але для техніки він був нездоланним. Танк зупинився, командир підняв люк і визирнув.

— Розвертайте танк на зворотний курс, а башту наведіть на висоти. Якщо ми не повернемось, а артпідготовка завершиться, тікайте.

Я зізліз та побіг у напрямку ворога. Танк позаду мене зашкряботів, розвертаючись. Темрява згущувалась, вибухи ставали гучніше. Як шукати когось у таких умовах? Поки

що вмикати ліхтарик було ризиковано. Десь там з правого боку яр мав поросле кущами заглиблення, у якому спостерігач побачив схованку розвідгрупи. До дерев та кущів треба було підійти майже впритул, щоб їх побачити, та з огляду на мою швидкість, не завжди вдавалося їх оминати. Довелося зупинитися і вдивлятися у темряву. Вибухи висвічували верхівки пагорбів навколо і вже зовсім близько був глухий кут.

— Агов, мене хтось чує?

Авжеж, з таким гулом мене почують метрів за тридцять. Та і є ще хтось тут, теж невідомо. Вже час увімкнути ліхтарик та поквапитися.

— Остап! — щосили гукнув я: — Остап!

Стіна густої парослі виросла попереду і врізалася в мене та не зупинила, не зупинило і гілля за нею, тільки збило з ніг, проломившись всередину. Схаменувшись, я підскочив на ноги й спрямував ліхтар перед собою. Конус світла вихопив із темряви здивоване обличчя.

— Здуріти, я майже вистрілив в тебе! — викрикнув Остап. Дуло його ППШ дивилося на мене.

Я посвітив ліхтариком навколо, їх було троє.

— Немає часу на чемності, швидше за мною!

Продиратися зі схованки через кущі виявилось легше, навіть з огляду на те, що ліхтарик довелося вимкнути. Та дорогою назад всі ті дерева та віти, які лупцювали мене, трапилися знову. Остап підштовхнув мене, я озирнувся і зупинився.

— Дивись, — відсапуючись, він вказав праворуч на пагорб. Там, на тлі спалахів, були помітні силуети та світло ліхтаря. Вони також рухались у напрямку танку. А ось і освітлювальна ракета злетіла над нашою низиною і шатром жовтого світла в радіусі ста метрів залило місцевість біля колючого дроту, захопивши й танк.

Силуети залягли, сфера світла їх не зачіпала. У кількох метрах від танка вибухнула граната. Башта не ворухнулася, командир не знав, де ворог, і вирішив завмерти. Нам залишилося пробігти метрів сто. Я вихопив сигнальну ракетницю і вистрілив. Червона ракета розрізала темряву і врізалась у схил пагорба, де залягли німці. Башта танка миттєво повернулася у потрібному напрямку, пролунав постріл. За кілька метрів від палаючої ракети розірвався 45-міліметровий фугас, а за мить поруч вибухнула граната. Освітлювальна ракета була без парашуту і швидко згоріла, до танка ми добігли вже в темряві. Хлопці сховалися за бронею і прицілилися в темряву. Я побіг до передньої частини танку гукнути водія-механіка.

— Це я, не стріляй, — його люк був досі відчинений. — Ти живий?

— Так, їдьмо? — запитав він.

— Авжеж, але поки не розганяйся швидше п'яти кілометрів, ми підемо поруч.

Танк завівся і рушив, ми йшли згорблені, підлаштовуючись під його розміри. Знову злетіла освітлювальна ракета. Командир щось побачив та скористався баштовим кулеметом, з пагорба відповіли залпом зі стрілецької зброї. Ми відходили, ховаючись від куль, та танк почав маневрувати у вирвах, тож не давав нам безпечно наблизитися.

— Треба забігти вперед і залягти у вирвах, доки не догорить ракета! — крикнув я Остапові.

Невелика вибоїна прихистила мене та безпечно тут точно не було, оскільки кулі летіли з висоти. Спалах за спалахом — стріляли щонайменше чотири рушниці. Та нарешті ракета, догорівши, згасла десь позаду нас. Танк зупинився і за кілька секунд пролунав постріл його гармати, потім ще один. Розриви припали на місце спалахів на пагорбі.

— Бігом на броню! — прокричав я і схопився з вибоїни.

Було тихо, закінчився обстріл позицій німців, та і в нас вже ніхто не стріляв. Ми вчотирьох залізли на броню. Командир простежив за цим і сховався у башту. Танк рушив.

Попереду була ділянка з глибокими вирвами, швидкість впала, фари ніхто не увімкнув. Мабуть, їх пошкодило. Я переліз через башту і примостився під гарматою, упершися ногами у відчинений люк водія. Увімкнув ліхтарик і підсвітив шлях. Із люку з'явилася рука водія-механіка з піднятим угору великим пальцем. Знову те саме хитання та гойдання, сильно трясло на кучугурах. Я закинув лікоть на дуло, так стало легше триматися.

Попереду земля злегка посвітлішала. Я обернувся і побачив, як у небо злетіли щонайменше десять ракет. Вони спалахнули ще набираючи висоту, потім, сягнувши свого піку, деякі почали швидко падати, а ті, що були з парашутами, зависли в небі. Навколо стало світло, наче вдень, і одразу по нас відкрив вогонь кулемет. Перша черга десь далеко попереду збила землю з верхівок вибоїн.

Я вимкнув ліхтар та зручніше сів, обхопивши дуло обома руками. За п'ятдесят метрів від нас пролунав вибух. Халепа, вони викотили гармату на пряму наводку. Ще одна черга пройшла десь з правого борту. Наступна вже вдарила в броню. Скрегіт, іскри та крик болю. Мої хлопці сиділи позаду втрьох. Знову вибух десь збоку, на мене просипалося трохи землі.

Половину шляху ми точно подолали. Ракети без парашутів уже впали, іншим залишилося менше хвилини, і одна з них опускалася майже перед нами. Та коли ми наблизилися впритул до неї, перед самим танком в землю врізався снаряд. Мені пощастило, що він був бронебійним. Кляті гарматники взяли цю ракету за орієнтир і майже влучили в нас. Десь поруч зашелестіли по землі кулі від ще однієї кулеметної черги. Останні ракети опустилися на землю, а я так і не наважився знову увімкнути ліхтарик. Та ось вже знайомий брязкіт під гусеничними траками дав знати, що ми проїхали колючий дріт.

Глава 2

— Обережніше! — фельдшер гримнув на нас, поки ми знімали зомлілого Остапа з танку на ноші, підготовані санітарами.

Я зняв у нього з паска планшет і подивився на Вітю, той зрозумів без слів.

— Він усе робив правильно, але ви без мене нічого не розберете.

— Сідай, хай тобі рану оброблять, ще знепритомнієш перед командуванням.

Поряд стояв третій розвідник, його погляд увесь цей час був прикутий до мене. Широко розплющені очі, вимазане обличчя й незрозуміло якого кольору брудне волосся. Не ворухнеться, схоже, він був шокований. Я подивився в його ясні світло-блакитні очі, щось безумовно тримало його в цьому світі.

— Вітя, нам Микола потрібен? — запитав я, дивлячись на молодика.

— Ні.

— Іди відпочивай, добре поїж і що-небудь випий, а то ти, наче з того світу повернувся. І, судячи з усього, там погано годують.

— Поранення серйозне, — заговорив фельдшер. — Йому потрібно у шпиталь.

— Лікарю, він мені потрібен на пів години. Зупини кров, а потім уже будеш його лікувати.

— Кров я зупинив, йому не можна навантажувати ногу.

— Зроблю все, що в моїх силах, — сказав я, взяв Вітькову гвинтівку і дав йому в руки. — Тримай «милиці». Я тобі допоможу.

Він уперся прикладом гвинтівки в землю, а я підхопив його за лікоть і підняв на ноги. Він ішов, стиснувши зуби.

— Лікарю, знеболювальне! — крикнув я фельдшеру.

— Наразі нічим не допоможу, отримає в санчастині.

— Все добре, дошкандибаю, — бадьоро перебив Вітя.

Ми вийшли з освітленого бліндажу в темний окоп. Я увімкнув ліхтарик, який зачепив перед цим за гудзик кітеля.

— Ну що, наввипередки? — знову бадьоро запропонував Вітя.

— Та ні, дякую. Уже давно всім відомо, що перемагає той, у кого рушниця.

Мені імпував його оптимізм, із таким настроєм легше долалися труднощі. Чув від когось, що такі гарні якості допомагали вийти живим, навіть із найзапекліших боїв. І всі, хто вижив, мали якийсь стрижень, за який трималися, а якщо не мали, то мусили знайти його після першого погляду смерті, бо вдруге вона не пробачала тим, кому не було заради чого жити. Немов вона жаліла потенційних самогубців, які вже втомилися від життя, але й останнього кроку не робили, і забирала їх якомога швидше. Я ж вірив у те, що такі думки допомагали не втратити глузд. Що ж, для цього будь-яка казка підійде.

Бліндаж третьої лінії оборони, куди нас довів танк, був на околиці селища Понирі. Тож до штабу дивізії, який розташовувався в підвалі сільської школи, довелося трохи дошкандибати. Зовні це була звичайна будівля, але коли ми опинилися всередині, дерев'яні стовпи і додатковий шар соснових колод на підлозі натякали на те, що ці структурні підсилення були зроблені не просто так. Двоє червоноармійців, що чергували позавчора, коли я був із доповіддю в штабі дивізії, знову були на посту.

— Проходьте, вас уже чекають, — звернувся один із них, а другий пішов підіймати кришку, яка зачиняла вхід до підвалу. Він вхопив канат за вільний кінець, другий був прив'язаний до кришки та тягнувся через кільце на стелі. Оббита зверху дошкою кришка піднялась і оголила торець із накату 150-міліметрового зрубу, знов підбитого знизу дошкою.

Вітя зойкнув, зрозумівши, що зараз йому доведеться спуститися вниз, а потім вилізти.

— Навіть не сподівайся, такого ж каната для тебе немає, — розчарував його я.

— Ну, тоді кличте всіх нагору.

Вартові засміялися.

— Гарна ідея, тоді я пішов гукнути їх.

Опинившись знизу, я перехопив гвинтівку, зверху Вітю підстрахували вартові, а він зліз по драбині, намагаючись не навантажувати ногу.

— Навіть і не думав, що пересуватися підконтрольною нам територією буде важче, — сказав він.

Ми стояли в невеликій квадратній кімнаті. Зверху горіла тускла лампа без плафону, а попереду — двері зі щілинами, крізь які пробивалося світло і відлунювало гудіння.

Я штовхнув двері, і ми увійшли до великої, добре освітленої кімнати, яка, однак, була недостатньо великою для такої кількості людей. Коробки, ящики та сколочені з дошок щити умовно розділяли присутніх на поодинокі групи. Гомін та тютюновий дим заповнили решту невеликої частки вільного простору. Зазвичай усі вони не збирались одночасно в одному приміщенні та корегували свої дії за допомогою телефонного зв'язку, але підготовка до великої операції німців змусила їх швидше приймати рішення.

До нас підійшов помічник начальника штаба Антон.

— Ага, ходімо за мною. Хутчіш до мапи, — він потягнув нас у бік виставлених півколом стелажів.

Решта нас навіть не помітили, ця ніч була напруженою для всіх.

Полковник сидів на краєчку столу і дивився на мапу, розтягнуту на дерев'яному щиті. У такій невимушеній позі замкомдив, він же начальник артилерії, все одно тримав спину й голову прямо, і в його стрункій статури й манері триматися проглядалася наполеглива самодисципліна.

Праворуч стояло ще кілька щитів із мапами, розташованими півдугою один за одним. Довкола них стояли військові, деякі відходили до столів, розташованих перед щитами, та роздивлялися розкладені на них мапи та папери.

Біля полковника стояв начальник штаба, майор Манкін. З міцною статурою і широкими плечима, на перший погляд він здавався огрядним та повільним, але це було зовсім не так. Він скосив на нас свій похмурий погляд, стрімкість проглядалася навіть у ньому. За столом біля полковника, закусивши олівець, сидів сержант технічної служби — старший кресляр Боровий Ілля.

— Ну ось. Диво трапилось, і Лукіт повернувся, — звернувся Антон до представників штабу артилерії дивізії.

Усі дивилися на нас і, судячи з фрази Антона, чомусь не сподівалися на моє повернення. Запанувала тиша, а потім на губах полковника розпливлася усмішка.

— Я так розумію, що ви принесли зміни в наші плани й це, як ніколи, доречно, — почав він. — Тільки зашкарублий мозок пручається змінам, а це зазвичай веде до катастрофи та непередбачуваних наслідків, що парадоксально з погляду того, хто намагався щосили, притримуючись наміченого шляху, досягти передбачуваного результату.

Я козирнув, Вітя, заквапившись, переклав гвинтівку в ліву руку і, спершись на неї, теж козирнув.

— Прибули руйнувати поставлені плани, товаришу полковнику! — доповів я.

— Те, що ви принесли якусь інформацію, звісно, добре, — перебив мене майор Манкін, — але всі присутні хочуть почути доповідь про перебіг рятувальної операції.

— Дуже хочуть, — вклинився Антон.

Начальник штабу покосився на нього і продовжив:

— Саме твої накази, — майор пильно зазирнув мені у вічі, — призвели до того, що розвідгрупа опинилася в зоні, з якої не мала жодного шансу вибратися без допомоги ззовні.

— Але ж... — хотів щось зауважити Вітя та зрозумів недоцільність свого коментаря за цих обставин і нічого більше не додав.

— Але ж, — тут уже полковник узяв ініціативу на себе, — зараз увесь штаб працює над протидією німецькому наступу на Курськ. Ми зі свого боку виконуємо завдання контрартилерійської підготовки, що також є частиною цієї протидії, тож зосередимось зараз на цих питаннях. Детальний звіт Лукіт надасть у письмовому вигляді, а наразі ми бачимо, що його план так чи інакше спрацював. Ілля, — звернувся він до старшого кресляра, — які позиції позначені на мапі як пріоритетні для удару?

— Наразі на основній мапі позначені позиції артилерії, які супротивник використовував останні два тижні.

— І, звісно, це позиції гармат, що «блукують», — додав начальник штабу. — Основні позиції до початку наступу вони поки не відкривають.

— Тож у нас актуальне питання щодо скупчення ворога, — сказав полковник і подивився на Вітю.

— Хвилиночку, — Вітя відкрив сумку Остапа і витягнув звідти стос паперів. Я притримав його за лікоть. Антон підніс стілець до стола кресляра.

— Сідайте, — запропонував він Віктору.

Той із полегшенням опустився на сидіння і розклав папери зі схемами поверх мап, над якими працював кресляр. Сержант технічної служби скривився і лівою рукою відсунув частину паперів ближче до розвідника.

— Ось у цьому квадраті ми спостерігали за дорогою, якою три дні тому спочатку в ранішніх сутінках, а потім у вечірніх рухалися колони техніки в південному напрямку. І якщо подивитися на мапу, то, щоб залишитися непомітними в такій безпосередній близькості до наших позицій, їм найзручніше буде заховатися коло цього хутора, тим паче, що тут їх буде прикривати ліс.

— Які до біса колони? — вигукнув Манкін, — Нам потрібні скупчення ворога. Скупчення! Розумієш?

Тим часом кресляр узяв у Віктора фрагмент мапи і почав його звіряти зі своєю мапою.

— Скупчення ворога й батареї, які завдають найбільшої шкоди, — і далі нависав над Віктором майор.

— Ось, подивіться, — Вітя почав швидко з'єднувати два аркуші паперу. — Тут і ось тут ми засікли дві батареї гаубиць калібру 10,5, а ось тут одна позиція гаубиці 15-го калібру. Вони взагалі не вели вогонь і зачаїлися, а судячи з відстані до наших позицій, вести вогонь вони збираються в глибину наших порядків і, певно, після початку наступу.

— І це, по-твоєму, батареї, які завдають найбільшої шкоди? — запитав Манкін. — Із чого ти взяв, що вони взагалі будуть вести вогонь із цих позицій?

— Бо це позиції, для цього їх і облаштовують, — втрутився я.

— Та невже? А ти певен, що це не приманка? І чому ти так на цьому наполягаєш?

— Досить, — втрутився полковник. — Що скажеш, Ілля? — звернувся він до головного кресляра.

— Дуже ймовірно, що саме в цій зоні й буде скупчення ворога. Під час аналізу можливих місць дислокації противника ми звертали увагу саме на нього, а те, що були помічені колони в цьому напрямку, набагато підвищує таку ймовірність.

— І чому так? Можливо, вони поїхали далі? — запитав Манкін.

— Далі тільки наші позиції, цією дорогою недоцільно їхати в іншому напрямку, — відповів Ілля.

— Підсумую, — сказав полковник. — Ми мали кілька місць ймовірного скупчення супротивника, а тепер маємо одне більш імовірне місце.

— Полковнику, — вклинився Манкін, — ми маємо видані генштабом цілі, які виявлені інструментальною і аеророзвідкою.

— Так майоре, але як ви слушно зауважили, чи не приманка це була? Але це ми будем вирішувати зі штабом дивізії. Ілля, ти отримав усю інформацію? Готуй її для доповіді командирів дивізії.

— Ще хвилинку.

— Тарас, Віктор, ви добре постаралися, — звернувся до нас полковник. — Сьогодні відповідальний день і ви маєте змогу трохи відпочити. Це я тобі, Тарас, а ти, Вітю, звісно, в лазарет.

— В мене все, — сказав Ілля.

— Ви вільні, — звернувся до нас полковник.

— Ну що, спробуємо тебе звідси витягнути? — запитав я у Віті.

— Лукіт, відійдемо на хвилинку, — Манкін не хотів мене відпускати.

Ми пішли в найменш освітлений кут. На підлозі були складені в стоси папки та книжки. Деінде вони майже діставалися стелі і впевненості в їх стійкості не було. Щось на кшталт місцевого архіву, і, судячи з того, як тут усе було накидано, ним не дуже часто користувалися. Відповідно навколо нікого окрім нас не було.

— Товаришу майор, ви ж знаєте, що я не люблю паперову роботу.

— Послухай, мені відомо, що ти сам узяв участь у рятувальній операції, а також про те, що зв'язку з розвідгрупою не було. Які в тебе були мотиви?

Несподівано. Я завмер. У чому саме він мене підозрює?

— Я не хочу, щоб ти так безглуздо наражав себе на небезпеку. Ти маєш завдання, які мусиш виконати, отже, роби свою роботу й не лізь туди, куди тобі не треба. Зрозумів?

Знову несподівано. До чого така зміна настроїв від підозри до турботи? Чи то турбота?

— З огляду на всі обставини не наражати себе на небезпеку буде важко, — зазначив я.

— Не вдавай із себе дурня і почуй, що тобі кажуть, — він подивився на мене своїм найпронизливішим поглядом, точно намагаючись залізти в мої думки. Перший раз бачив його таким.

— Робота нашого взводу управління налагоджена, тож навіть, якщо зі мною щось трапиться, то мене є кому підмінити.

— Не забувай про сьогоднішні втрати.

— Гаразд, — я не бачив сенсу сперечатися далі.

— От і чудово, — він швидко розвернувся і зник за стовпами папок. Я на секунду задумався і попрямував за ним.

Біля столу була та сама компанія. Вітя, нахилившись над мапою, указував на щось кресляру, а той слухав та кивав головою.

— Я так розумію, що тебе вже перевели до штабу артилерії дивізії? — запитав я його.

— Розумний хлопчина, — похвалив Вітю полковник. — Такий би нам точно став у пригоді.

— Я, та ну... — Вітю похвала полковника вразила до деструкції речового апарату.

— Добре, йдіть. У нас також часу обмаль.

Глава 3

— Тарас Васильович Лукіт? Пред'явіть ваші документи.

Підловили мене біля виходу зі шпиталю. Промінь частково освітлював їх через напівзачинені двері: кашкет з блакитною облямівкою, погони з кантом волошкового кольору — цих хлопців ні з ким не сплутаєш. Я стояв на порозі, сержант передав моє посвідчення лейтенанту.

— Так, саме ви нам і потрібні, — підтвердив він. — Зараз підете з нами.

— Ну, як потрібен, то що поробиш. Чи я маю вибір?

— Ні, жодного вибору. Ідете з нами, — типова, як для них сухість і буквальність усього, що відбувається.

— Ідемо, — погодився я.

— Віддайте вашу зброю.

Я відстебнув шкіряну кобуру разом із пістолетом та простягнув її сержанту.

— Хвилиночку, — зацікавився офіцер і перехопив кобуру з рук сержанта. — У нас тут ще один поціновувач трофейної зброї. Звідки в деяких така любов до німецьких пістолетів береться? — він витягнув з кобури маузер С96 і зважив його на долоні: — Це вже занадто, — і подивився на мене.

— Нічого, звикаєш, — відповів я.

Офіцер розвернувся і рушив у темряву ночі, я попрямував за ним, а слідом за мною ішов сержант.

— Ви що, хлопці, без машини? — здивувався я.

— Питаннячка нам не треба ставити, то наша робота, — гнівливо перебив мене сержант.

— Машина — то занадто помітно, ви, як розвідник, маєте розуміти, — а от лейтенант вирішив порозмовляти.

Навряд чи він мене розкручував або готував до допиту. Це зробить той, хто знає всю інформацію, а його просто охопила цікавість.

— Що є, то є. Ми в артрозвідці не дуже балувані такими засобами. Більше на пузі якось доводиться.

— От-то ж, — він навіть розвернувся і подивився на мене. — Нам у якомусь сенсі теж доводиться на пузі виконувати завдання.

У якому саме сенсі цей лейтенантик виконував завдання на пузі, мені якось не дуже хотілося дізнаватись.

Далі ми йшли мовчки, я додумував варіанти, лейтенантик, напевно, думав, чому в них немає машини, а сержант — чого це вони так багато базікали.

Ми підійшли до огорожі, за нею проглядалася цивільна будівля. Офіцер штовхнув хвіртку й зайшов на подвір'я, ми зайшли за ним. Підійшли до хліва.

— Очікуйте тут та здайте особисті речі, — скомандував офіцер і пішов.

— Що саме? — запитав я сержанта.

— Все особисте.

— У мене все казенне.

— Ви віддавайте, а я вирішу, що треба, а що ні.

Сперечатися тут не було сенсу. Я показав ліве зап'ястя з годинником та компасом — він кивнув. Ліхтарик? Також. Сірники... Помацав свої кишені. Точно! Я не бачив саперів та не забрав свій портсигар. Сержант тим часом кивнув на мій ремінь.

Я зайшов у хлів, двері за мною зачинилися, почувся ляскіт замка. Добре, хоч взуття за-

лишив. Нічого не видно, і я сумніваюся, що тут є освітлення. Я намацав щось схоже на копицю сіна й завалився на неї. Огорнутий втомою, майже спіймав сон, але не сталося.

...

Хоч і дрібниця, але портсигар завжди викликав у мене спогади, і от зараз, коли я його втратив, здавалося б, минуле повинно було відпустити мене, але, мабуть, не міг я. Ось знову перед очима той вечір. Ми зустрілися просто так, і на моє здивування щодо подарунку Анюта відповіла: «Подивися на малюнок, як я могла його не купити? Тим паче я знаю, що тобі зараз важко». Вона не бажала просто так залишити мене ніяковіти, тож вирішила ще й засоромити. Принаймні тоді я так сприйняв її фразу. «Важко? Здається, важко зараз зовсім не мені, та й не я подаюся у незвідане майбутнє». Я був для неї розгорнутою книгою, і читати її вона любила щоразу з випадкової сторінки. «Можливо, ти йому ще й не заздриш? Годі, як скажеш. Ходімо, ти ж не хочеш, щоб він нас чекав у такий вечір?»

...

Чим глибше я занурювався в спогади, тим більше моя свідомість поринала у сон. Може, виплили якісь гріхи минулого? Сон відійшов на задній план, а на перше місце нарешті вишло питання, що турбує найбільше. Так чому ж мене затримали? Нічого такого я останнім часом не скоїв. Хіба якийсь скажений через незначну образу вирішив написати на мене наклеп. Пригадуючи всі більш-менш значущі конфлікти, я провалився в неспокійний сон.

Не знаю, скільки я спав, мабуть, недовго. Хтось смикав мене за плече й голосив:

— Прокидайся, підіймайся швидше!

Я розплющив очі, було ще темно. Присів на сіні, протер очі.

— Чого ти там монькаєшся, пішли.

Здається, то був сержант, що мене сюди супроводжував.

— Виходь, іди в напрямку криниці. Тепер повертай за будинок. Бачиш ганок? Підіймайся.

Ми зайшли в невелике приміщення, в кутку якого горів каганець.

— Двері праворуч, заходь, сідай на стілець і чекай.

Я виконав наказ, двері за мною зачинилися. На столі стояла гасова лампа, світло якої ледь жевріло. За лампою стояли дві дерев'яні кришки, збиті одна з одною під кутом. Ця конструкція затуляла від світла всі кути кімнати, крім мого.

— І не спиться вам у такий час? — запитав я.

На кілька секунд запанувала тиша, яку перервало зустрічне запитання:

— Цікаво, а вам дуже кортить бути тим, хто ставить питання, — приємний голос, і сказано це було так, що я не сприйняв цей докір як докір. Радше наголос робився на тому, що саме він тут є допитувачем.

— А кому...

— Не треба відповідати, я вас не запитував.

Знову тиша. Уже почувши його голос, я відчув його погляд. Судячи з напрямку й гучності голосу, він сидів праворуч від мене на відстані до чотирьох метрів. Я подивився в той кут — нічого не видно. А він бачив усе, що потрібно. Співвідносив досьє з моїм зовнішнім виглядом. Робив висновки і складав стратегію допиту. Я натомість не знав нічого, навіть причину мого затримання. Тільки голос, приємний і позбавлений емоцій.

Гуркіт пострілу гаубиці потужно пролунав десь зовсім поруч. Від несподіванки я впрявився на стільці. Завібрували стіни, заколихався стіл і вогник керосинової лампи затавцював у темряві. Відлуння інших пострілів нашарувалися на перший. Почався другий етап контрартпідготовки. Гаубиця неподалік знову вистрілила.

— Сержант! — гучно пролунав голос із темряви.

Майже одразу в кімнату зайшов уже знайомий мені вояка.

— Відведіть затриманого до місця утримання, — скомандував голос.

Сержант вивів мене під руку на подвір'я. Уздовж горизонту мерехтіли спалахи пострілів, які повільно розсіювалися в темряві, наче в тумані. Та помилуватися цим видовищем не вдалося, і ось я знову у місці мого ув'язнення.

Я намацав сніп, що зігрівав мене раніше, і впав на нього. Рідненька артилерія гуркотіла неподалік, і це мене заспокоювало. Якого біса! Ми готувалися до оборони кілька місяців, а коли все почалося, замість того, щоб займатися своєю справою, я потрапив у лапи тиловиків. Можливо, це й не донос, а хтось просто готує підґрунтя для виправдання своїх прорахунків в оборонній стратегії, а я — головний претендент на цапа-відбувайла.

Під гуркіт пострілів загуркотіло і в моєму животі. Авжеж, я і не повечеряв, цигарок також не було. Цигарки, портсигар...

...

«Заздриш...» Мабуть, я дійсно йому заздрив. Так буває, коли хтось має те, на що ти навіть не маєш права посягнути, але, можливо, є якесь інше слово для випадків, коли ти не хочеш це відібрати, але все одно хочеш мати такі ж можливості. Тим паче, що він мій друг. І якщо в словах Анюти про заздрість була частина правди, то все ж таки більшою мірою я переживав за нього. Тож того вечора, коли він запросив нас на вечерю перед своїм від'їздом, я мав на меті підтримати та підбадьорити його.

Хто йому порадив цей шинок, я не знав, мене ж занепокоїла назва «Ми живі». «Максим, Тарас, Анна? Прошу, проходите за мною». Після цієї фрази офіціанта я зрозумів, що це не зовсім звичайний київський шинок. І таки точно не звичайний. Поїли ми тоді смачно, але спогади про їжу я відразу відігнав від себе, оскільки не любив самознущання. А от його слова після першої чарки запам'яталися добре, бо змусили мене ніяковіти другий раз за вечір: «Друзі, так у моєму житті склалося, що окрім вас мені сьогодні нікого більше запросити на вечерю, але ви не уявляєте, наскільки я щасливий, що доля звела нас разом. Це була подія, яка покращила моє життя і допомогла стати дорослішим. Дякую вам». «І тобі дякую, подруга, за твій коментар про заздрість», — подумав тоді я, а вона сиділа поруч і дивилася на мене з посмішкою. «Та годі тобі, це ти зробив нас добрішими своєю безпосередністю та щирістю. То що, завтра без варіантів необхідно з'явитись?» — я поставив запитання, на яке мав відповідь. Він опустил руку у внутрішню кишеню піджаку та дістав папірець, який передав мені. «Мобілізаційний припис, — прочитав я. — Призивна комісія постановила з'явитися на пункт збору. Наче запрошення до нового життя. Ну що, друже, бажаю тобі зустріти там нових товаришів, та щоб ця подія ще більше покращила твоє життя. Ти цілком на це заслуговуєш».

«Наче запрошення до нового життя?» — як же ж ця фраза обурила Анюту, про що вона мені красномовно розповіла, коли ми залишилися наодинці.

Здається, і не так багато часу минуло з осені 39 — го, майже чотири роки, але я встиг докорінно змінити свої погляди на багато речей.

...

— Та прокинься ти нарешті.

Я прокинувся, але все ще лежав із заплющеними очима. Сержант штовхав мою ногу чоботом.

— Це вже нахабство якесь! Підіймайся!

— Встаю, встаю. Саме наснилося, що вечеряти збираюсь, а тепер голодним доведеться прокидатись.

— Голодний він! Та хоч поспав. Пішли!

Надворі силуети будівлі й дерев уже добре проглядалися, починалися ранкові сутінки. Та сама стежка провела мене в ту саму кімнату. Той самий стілець і той самий стіл. Лампа

горіла трохи яскравіше, дощок за нею не було. По інший бік столу сидів чоловік із цигаркою в руках. Неможливо було розгледіти його обличчя при такому світлі, бо лампа стояла майже впритул до мене. Я сів на стілець.

— Ось так, без запрошення, сідати нечемно, товаришу офіцер.

— Так цього разу тут хтось є? Я одразу не зорієнтувався.

— Цікаво, а я чомусь подумав, що у вас має бути краще розвинута спостережливість. Виходить, що в артрозвідку ви потрапили за інші чесноти.

— Це ж не питання? — поцікавився я.

У відповідь тиша. Він повільно затягнувся і потушив недопалок. Курити мені кортіло, але він явно бажав, щоб я про це його попросив, а цього вже не хотів я.

— Тарас Васильович Лукіт. Вас відрядили з окремої бригади в розпорядження дивізії для організації артилерійської підтримки на нашому напрямку. Усе правильно?

— Так.

Крізь дошки, якими були забиті вікна, почали пробиватися промінчики світла. Сонце сходило, вікна кімнати виходили на схід.

— Ви мали досить розвідданих на основі інструментальної розвідки та аерофотознімків, які були звірені з донесеннями з передових пунктів спостереження. То чому ви нав'язали командуванню ідею, що необхідно відправити розвідгрупу в тил ворога?

— Ви ж прочитали мій рапорт, там усе обґрунтовано.

— Обґрунтуйте мені особисто, бо я не повірив.

— Ну що ж, тут додати нічого. Німці використовували «блукаючі» батареї, щоб нас заплутати. Вогонь з основних позицій вони почнуть під час наступу. Ну а зону ймовірного скупчення противника ні інструментальна розвідка, ні аерофотозйомка не вказали. І моя позиція полягала в тому, що краще було б використати боєприпаси, виділені для контрпідготовки, вже під час німецького наступу, тому що це матиме більший ефект.

— Та невже? Ви дійсно запропонували скасувати превентивний удар?

— Авжеж, бо це...

— А потім наполягли на дорозвідці. І як не дивно, але розвідгрупа не змогла повернутися без вас. Ви хотіли йти з ними?

— Я пропонував, — чутки розходяться швидко, уже і НКВС знає про мою ініціативу.

— Пропонували, не вийшло, але ви все одно знайшли спосіб потрапити за лінію фронту. Із ким ще, окрім розвідників, ви мали контакт на тому боці?

Ах от куди він клонить, теж мені шпигуна знайшли.

— Ні з ким, — сухо відповів я.

— Дійсно? Можливо, й не треба було. Як я знаю, цілі, які були розвідані групою, були взяті в роботу. Вам це й було потрібно?

— Ви вкладаєте в це питання зовсім інший зміст.

— Ви роздивилися подвійний зміст, тому що для вас він із самого початку був таким.

По мінному полю було спокійніше їхати, ніж розмовляти з ним.

— Таким ви його мені висвітили. А я намагався як найефективніше виконати поставлені переді мною завдання. Та і взагалі, не я ж приймав рішення про необхідність таких заходів.

— Навіщо приймати рішення, коли є можливість представити ситуацію таким чином, щоб у тих, хто приймає рішення, не було інших варіантів. А ви свій вплив не приховуєте.

— Навіщо його приховувати? Різниця лише в сприйнятті. Ви чомусь вважаєте його поганим, тоді як я вважаю, що вся операція пішла на користь. Лихого замислу й мотивів у мене точно не було й немає.

— Як і доказів правдивості ваших слів.

— А які у вас докази, окрім домислів?

— Це так не працює, — сказав він, посміюючись. — Але ми маємо певні занепокоєння щодо вашої благонадійності.

Дуже розмито, на підставі чого в них ці домисли? Це пов'язано з обставинами, які ми щойно обговорювали, чи це обговорювання було спровоковано іншими чинниками?

— Частина розвідгрупи складалася з вашого взводу управління?

— Так.

— Ви наполягали на тому, щоб усі розвідники були з ваших?

— Ні.

— Хтось із ваших розвідників мав контакт із німецькою агентурою?

— Не можу знати.

— Ви, чи ваші підлеглі залишали сторонні предмети, записки чи щось на кшталт на підконтрольній ворогу території? — здається, він втратив цікавість до розмови, і йому бракувало лише робити помітки олівцем, щоб якнайшвидше перейти до останнього пункту.

— Я ні, щодо моїх підлеглих, то не можу знати, але впевнений у них.

— У всіх? Можете поручитись? Не можете знати, але впевнені, це як? Відповідайте на останнє питання.

— Кожен із них жодного разу не робив нічого підозрілого при мені і всі поводитися гідно, навіть у найнебезпечніших ситуаціях. Це моя особиста думка, яка склалася за весь час нашого знайомства.

— Не робити нічого підозрілого і поводитися гідно в небезпечних ситуаціях. Ви знали, що саме такі пункти є в брошурі-нагадуванні для німецьких шпигунів?

— Ні, — хоча в мене були сумніви щодо існування такої брошури, а тим паче щодо таких пунктів у ній, але я вирішив притримати їх при собі, бо багатослівна відповідь із цим допитувачем спричиняла бурхливі процеси в його уяві.

— Так, ви ж насправді не хочете повертатися до цієї нудної манери розмови? Зрозумійте мене, прийшов донос, який мені необхідно відпрацювати. Усі галочки вже стоять, отже, роботу завершено і я можу відпустити вас, або ми можемо поспілкуватися як друзі, — несподівано всі його сумніви щодо моєї благонадійності кудись поділись: — Багато друзів не буває. Чи буває? Як ви вважаєте?

— Мені якось незручно сумніватися в щирості ваших слів, але я досі вважаю, що ви в такий спосіб продовжуєте допит.

— Я ж звичайна людина, як і всі, і маю такі самі потреби в щирому спілкуванні поза межами моїх службових обов'язків. Займаю я цю посаду за своє вміння розбиратися в людях, і після нашої розмови впевнено можу сказати, що злих намірів ви не мали.

— Не мав.

— Хочу вам зізнатися. Насправді мене... Навіть не знаю, яке слово підібрати для цих відчуттів. Нумо так. Мене захопив вчинок, на який ви пішли заради своїх підлеглих. Не буду приховувати свою цікавість, що ж вони для вас значать?

— Я відчуваю відповідальність за них. Можливо, це можна порівняти з родиною.

— Родина? Що це для вас? Зона першочергової відповідальності?

— Мабуть, так.

— Важливіше за державу та її інтереси? — інколи друзі перетинають межу допустимої цікавості, або інколи ми вважаємо друзями не тих людей. Цю думку я також вирішив не висловлювати: — Не звертайте увагу, то у мене професійна деформація.

— А на якому місці у вас друзі, і чи є вони взагалі?

— Зверхньо ставитися до друзів то не дуже й чемно, — інтонація його голосу трохи змінилась, але то була не образа, а вдавання образи: — До речі, судячи з того, що я чув,

така поведінка була помічена за вами й під час перебування в дивізії: поводився невідповідно до свого звання, зазнався і вважав себе ледь не речником бригади. Бачите, як добре мати справжніх друзів, нарешті можна почути, що про вас думають насправді.

Той, хто розповів Манкіну про мою безпосередню участь у виконанні завдання і є інформатором НКВС, чи то сам Манкін доніс на мене?

— Вас ввели в оману. Я не вважаю свою поведінку такою, просто коли в мене запитували про мою думку, то я зазвичай щиро відповідав.

Пауза тривала кілька хвилин, а може, навіть кілька секунд, не знаю, я вже не відчував часу, тільки його погляд.

— Проте я не можу ставити особисті вподобання вище за службові обов'язки. Мабуть, у цьому ми відрізняємося, — ось так, дружби як і не було. — Тому, тверезо оцінивши ситуацію, я дійшов висновку, що ваша поведінка з нав'язування командуванню необґрунтованих ідей і ваша досі незрозуміла особиста участь у рятувальній операції є дуже підозрілими.

Знову пауза незрозумілої для мене тривалості.

— Хоча не виключаю, що то не ваша провина. Можливо, хтось із вашого оточення маніпулює вами, отже, раджу прислухатись і придивитись. То вже на нашій наступній зустрічі у вас з'явиться можливість більш обґрунтовано викласти свої думки.

— Невинуватих у вас не буває.

— Сподіваюсь, ви мене почули. Ще трохи посидите в тому чудовому хліву, щоб ваші командири мали змогу героїчно вас звільнити. Не соромтеся вдячно подивитися на них, вони справді старатимуться, — сказав він, а потім голосніше вигукнув: — Забирайте його!

Той самий сержант виглянув із-за дверей, я підвівся і попрямував за ним у знайомому напрямку.

— О котрій у вас подають сніданок? — поцікавився я, коли ми вийшли на подвір'я.

Починався ранок і вже було добре видно довкола.

— О котрій, о котрій... Як принесуть, так і буде, — як завжди похмуро відповів він.

Знайомий закуток зустрів мене затишними запахами моїх тривожних сновидінь. І як я не намагався зважити і збагнути все, що щойно трапилось, тваринна втома затягнула мою свідомість у сон.

Цього разу віддалені вибухи особливо збентежили мій слух. Я прокинувся і прислухався. Зорієнтувавшись щодо відстані, зрозумів, що ведеться обстріл нашого переднього краю оборони.

На подвір'ї чулася приглушена розмова, й наче відбувалась якась метушня. Я підвівся і підійшов до дверей. Знайшовши найбільшу щпарину, я визирнув назовні, але в поле мого зору ніхто не потрапив. Голоси лунали з боку будівлі.

— Відчиняй швидше, ти чув наказ, — пролунав знайомий голос.

Кроки наближались до моєї тюрми. Брязнув замок і світло увірвалось всередину. На вході стояли Манкін і сержант НКВС.

— Відсидіться у тебе не вийде, — з усмішкою сказав Манкін.

— Просто зізнайся, що ти скучив.

— За особистими речами за мною, — вклинився похмурий сержант.

Зібравши все своє спорядження, я вийшов за ворота цієї господи. Манкін і водій стояли біля «полуторки». Побачивши мене, Манкін запитав:

— Ну що, здогадався?

— Невже почалось?

Глава 4

— Німці вдарили в напрямку станції Понирі, прорвали першу лінію оборони, — Манкін говорив з азартом, він довго чекав на цей момент і тепер сподівався, що всі плани спрадяться. — Наше командування віддало наказ кинути в зустрічний бій бронетехніку за підтримки піхоти. Можливо, будуть застосовувати надпотужну артилерію. Він посміхнувся і пильно подивився мені в очі.

— Невже ти в чомусь маєш сумніви? — запитав його я.

— Я сподівався побачити натхнення у твоїх очах, а ти якийсь млявий.

— Дійсно, я ж щойно вийшов не з НКВС, а з лазні.

— Підозріло, знайшов собі нових друзів? — це вже було більше схоже на те, як Манкін поводився зазвичай. Що ж на нього найшло вночі?

— Це ревності? Думаєш вони тепер не будуть дружити з тобою?

— Добре, не на часі. Ти й так завдав нам клопоту, намагаючись підібратися до них. Майже всі плани зруйнував, тепер необхідно думати, що із цим робити, — промовив він, ніби звертаючись сам до себе. — Тож зараз обговоримо твоє поточне завдання.

Манкін дістав мапу і притулив її до борта автомобіля.

— Дивись, — він приставив вказівний палець до трикутника між хвилястими лініями, — на цей пункт спостереження тебе спрямовує полковник. З нього буде видно місцевість, на якій наші танкісти мусять піти в зустрічний бій. Зв'язок із ним є, можливо, за запитом виникне потреба у потужній бригаді.

— Почекай, а як мій взвод управління?

— Вони розташовані на тих позиціях, які були заплановані спочатку. І я сподіваюсь, впораються без тебе?

— Звісно впораються!

— От і чудово! Оскільки на іншій ділянці фронту виникла загроза й там може знадобитися додаткова артилерійська підтримка, то вирішили відправити туди тебе.

— Добре, це я зрозумів. А от щодо застосування важкої артилерії під час німецької атаки — не дуже.

— Ми маємо певні проблеми з постачанням боєкомплектів нашим батареям після контрпідготовки, й артилерія вже використала багато боеприпасів по військах, що атакують, — він склав мапу в папку і дістав з неї пакет, який простягнув мені: — Це твій комплект мап для поточного завдання. Будь обережним і не наражайся на небезпеку без потреби. І ще дещо.

Він відійшов до кабіни вантажівки та повернувся з футляром. Я знав, що було в середині.

— Тримай свій бінокль.

— Я вже засумував за ним.

— Та годі. Часу на спогади в нас немає, треба ще дорогою забрати твого радиста.

Манкін сів на місце пасажира, я заліз на кузов, який був завантажений коробками із 76-міліметровими снарядами. Ну звісно, чого ще можна було очікувати. Манкін побачив через заднє вікно, що я всівся, і щось сказав водієві. Ми рушили, залишаючи за собою клуби пилу. Так сталося, що місце призначення було недалеко, і через три вулиці ми повернули праворуч і зупинилися в глухому куті, оточеному з усіх боків суцільним дерев'яним парканом. Біля воріт уже чекав Ваня.

— Привіт! Готовий до виконання бойових завдань? — запитав я, вилазячи з кузова.

— Доброго ранку! — привітався він, відводячи погляд, ніби намагаючись щось сказати, але запнувся.

— Не зрозумів, що трапилось?

— Радіостанція, — цього разу він подивився просто на мене, набрав повні легені повітря та випалив: — Коли я не зміг вийти на зв'язок із розвідгрупою, то вирішив спробувати виставити антену далі, та для цього необхідно було підкопати нішу у верхній частині окопу. От я на хвилинку і виставив радіостанцію на бруствер, щоб на неї земля не осипалася.

— І що?

— Уламок. Майор спрямував мене сюди для ремонту, але в них не знайшлося необхідних деталей.

— Можете нас забезпечити новою радіостанцією? — запитав я в Манкіна, підійшовши до кабіни «полуторки».

— Ні, — коротко відповів він і подивився на мене так, що взагалі міг і не відповідати.

— Ну що, Ваня, береш зіпсовану радіостанцію та топаєш до нашої бригади відновлювати пошкоджене майно, — зробив я висновки з поточної ситуації.

Він козирнув мені, і в його очах я не помітив засмучення від такого розвитку подій.

Водій їхав швидко і впевнено, оминаючи вибоїни на дорозі, але все одно іноді колесо потрапляло в яму, і жорстка підвіска копала мене збоку під ребро. Я не міг зручно сісти, як би не старався, тож доводилося по черзі підставляти під борт різні частини тіла. Вузька вуличка уздовж довгого пагорба скочувалася в зарослу чагарником низину. Та коли ми виїхали з неї на польову дорогу між різнокольоровими латками засаджених полів, то тонка ілюзія мирного життя, що склалася за останні, відносно спокійні місяці, закінчилася. Не було жодних сумнівів щодо того, де проходить фронт. Праворуч від дороги вздовж горизонту крізь стовпи диму пролітали цяточки літаків, а за гуркотом двигунів ледь чутно, але долинали далекі вибухи. Поки що я був стороннім спостерігачем, але моє серце вже калатало, передчуваючи небезпеку.

Заїхавши в лісосуругу, «полуторка» пригальмувала й зупинилася перед розгалуженням доріг. Манкін визирнув із вікна і сказав:

— Ти вже приїхав, далі самотужки. Зорієнтувався?

— Звісно! Ми щойно розглядали мапу цієї місцини, — відповів йому я і зістрибнув із борта автомобіля. — Але сподівався, що ви мене ближче підвезете.

— Ну ти і мрійник, — він потиснув мені руку і скомандував: — Поїхали! Щастя!

— І тобі щастя! — промовив я навздогін.

Орієнтовно дорога мала зайняти хвилин двадцять. Я подивився на годинник, поряд із ним на руці був компас, тож я перевірів заразом напрямок і час. Від перехрестя йшла дорога на північний схід, але мені не довелося довго йти нею, і метрів за триста я вийшов на стежку, яка вела до з'єднання двох пагорбів. Стежка викрутилася ліворуч, а мені було необхідно нагору. Схили заросли травою і невисоким бур'яном, подекуди оголився світло-бурий ґрунт, рясно всипаний камінням. Крутий підйом на висоті шість метрів поступово став пологим, а потім взагалі між двома вершинами утворився невеликий плоский майданчик. На ньому мене впритул зустріло дуло гвинтівки, яку тримав здивований червоноармієць.

— Відставити! — скомандував я.

Він побачив мої погони й опустив зброю. Ще четверо вийшли з-за кущів, а поруч стояв 82-міліметровий міномет, готовий до бою. Командир розрахунку вийшов уперед, віддав честь і почав рапортувати:

— На бойо...

Я його зупинив:

— Я прямую повз вас на пункт спостереження. Залюбки б поспілкувався, але ж ви й самі розумієте, що не на часі.

Діставшись дальнього краю майданчика, я зупинився перед крутим схилом. Унизу розкинулася долина. За півкілометра вона закінчувалася пологим схилом, який піднімався метрів на п'ятнадцять і, утворюючи невеликий пагорб, тягнувся вздовж горизонту на схід. У долині стояла самотня хатина, по різні боки якої хаотично росли фруктові дерева. А вже на протилежному схилі того пагорба починалися траншеї другої лінії оборони, тож треба було вибрати маршрут. Висота праворуч від мене вирівнювалася паралельно пагорбам навпроти і також тягнулася на схід, але поступово знижувалася і наближалася до протилежних схилів. Ця вершина визначила напрямок, у якому я вирушив.

Подолавши близько півтора кілометра на схід, я дійшов до підніжжя пагорба і, розігнавшись, легко вибіг пологим схилом на його вершину. Із цього боку був зовсім інший краєвид. Ламані лінії окопів, в'ївшись у ґрунт, тягнулися із заходу на схід. До них із глибини оборони перпендикулярно підходили коротші траншеї, які мали кілька розгалужень. Уздовж траншей ходили люди, йшла підготовка до можливого бою.

Десять поруч мав бути пункт спостереження. Я подивився ліворуч і побачив недалеко від себе, на схилі пагорба, замасковану протитанкову гармату, неподалік ховався її розрахунок. Уважно оглянувши прилеглу місцину, помітив ще кілька замаскованих кулеметних точок, але нічого схожого на спостережний пункт не було.

Праворуч, метрів за сто п'ятдесят, пагорб полого збігав у рівнину, і лінія окопів плавно повертала за цей східний схил. І знову нічого з того, що мені було потрібно. На цьому пункті спостереження я не був, але на мапі багато разів звірявся з ним. Саме тут він і мусив бути.

Нарешті я здогадався повернутися туди, звідки прийшов, і поглянув на протилежний від траншей схил. Вхід мав бути замаскований лише від ворожої авіації, тому звідси його було б легше побачити. Так і вийшло. У східному напрямку, майже поруч зі мною і десять на третину нижче верхівки пагорба, був обладнаний навіс. Він випинався за межі схилу на метр і з усіх боків був обкладений землею з травою. Так на фотознімках із літака його не побачать. Та і я, коли підходив збоку, прийняв його за вигини рельєфу.

— Лейтенант Лукіт, прибув за наказом замкомдива! — вигукнув я, стоячи на порозі.

Із глибини мені наче щось відповіли, і я зайшов. Тунель вів угору. Його висоти не вистачало, щоб пересуватися на повний зріст, але й іти далеко не було потрібно. Міцні східці, укріплені в торцях дошками, якимось дивно рипіли. Через кілька метрів поворот під прямим кутом вивів мене до невеликого приміщення.

— Ти диви, дійсно лейтенант, — сказав хлопчина за столом праворуч біля входу. — Зазвичай офіцери до нас без попередження заходять, а після того, як Толя десять разів наклапав у штани, ми провели сигналізатор від першої сходинки.

— Якимось занадто швидко ви мені свої секрети почали видавати, — здивувався я, і це було не єдине, чому я здивувався.

На столі у вояки, який вочевидь був зв'язківцем, окрім польового телефонного апарата, стояла ще й радіостанція.

— Та нас же попередили про ваш прихід. Я, до речі, Толя, — він підвівся і простягнув мені руку.

— Тарас, — відповів йому я, потискаючи руку.

Чоловік середніх років підвівся з-за іншого столу і також підійшов до мене:

— Сергій Іванович, я — кресляр.

— Дуже приємно.

На лівій стіні від входу в дальній частині приміщення було обладнане оглядове вікно завширшки до двох метрів і заввишки близько сорока сантиметрів. Там був встановлений далекомір «Інверт», біля якого стояв спостерігач. Він відволікся від своєї справи і махнув

мені рукою, я відповів йому так само.

— Зв'язком ви відмінно забезпечені, — прокоментував я наявність радіостанції.

— Як на мене, це поганий знак, — Толя був не в захваті від додаткового обладнання. — Ну із чого б йому тут бути? Якщо тільки наша ділянка не є приманкою для ворога. А ще і ви тут. Взагалі навіть сумніватися не доводиться.

Я посміхнувся.

— Є вірогідність, що ми будемо в центрі уваги. Але я не сумніваюсь, що командування на такий важливий напрямок підбрало найкращих.

Толя подивився на мене з недовірою. Кресляр як стояв біля нас після вітання, так і застиг, витріщаючись на мене.

— Добре, — продовжив я, — наразі мені необхідно ознайомитись із виявленими вами сьогодні цілями та вийти на зв'язок із моєю бригадою. Вам давали вказівки, як це зробити?

— Так, — відповів Толя, — через вихід на штаб дивізії. Там комутатор до ваших під'єднують.

Я подивився на Сергія Івановича, він не зреагував.

— Дозвольте подивитися вашу мапу?

— Та залюбки, але дивитися немає на що. Фронт прорвали східніше нашої ділянки. Ми тільки й бачили, що літаки ворога.

— Проте я мушу ознайомитись із місцевістю і підготувати дані для стрільби.

— А, ну добре. Ми маємо підготовані дані і пристріляні польовою артилерією рубежі.

— Добре, добре. Нумо, все й подивимось.

Поки Сергій Іванович копирсався в папірцях, готуючи мені необхідну інформацію, я роздивлявся мапу.

— Де саме прорвали оборону? — запитав я.

— Головний удар пішов з Архангельського, а найближчий до нас прорив біля Верхнього Тагіно. Вибухи, що ми чуємо, — це бій, який там відбувається.

На мапу була нанесена п'ятсотметрова сітка. Баранчиками були позначені контури лісів і гаїв. Хвилястими лініями, овалами та колами — висоти й низини. На вершині одного розтягнутого овалу в коло був вписаний трикутник. Я зорієнтувався — це наш пункт спостереження, позначений цим умовним тактичним знаком. Під Верхнім Тагіно розташовувався невеликий хутір на кілька дворів — Ясна Поляна. Він був зображений чорними прямокутниками, окресленими жирною лінією, та простягався з півночі на південь уздовж берега притоки річки Ока. Ми знаходилися понад три кілометри на захід біля іншої притоки Оки. Позаду нас були населені пункти, але на цій ділянці, яка відділяла нас від Ясної Поляни, було лише поле і невеликий ліс.

— Ось! — Сергій Іванович поклав переді мною стос паперів.

Коли я почав його розбирати, то побачив журнал розвідки, схему орієнтирів, журнал цілей і артилерійську панораму місцевості, що лежала попереду.

— Чудово, повна номенклатура необхідних папірців присутня, — прокоментував я, — але ж я не з перевіркою прийшов.

Узявши схему орієнтирів, я підійшов до шпарини для спостереження. Рядовий-спостерігач відскочив від далекоміру і виструнчився.

— Петренко, спостерігач Петренко, — протараторив він.

Зовсім молодий юнак відпустив руді вуса, які на вигляд були пухкими і м'якими. Старшими вони його не робили, але під час спілкування з ним мені довелося докласти зусиль, щоби підняти погляд на його блакитні очі. Останнім часом у мене з'явилося багато нових знайомих, дається в знаки відрядження з рідної частини. Нові обличчя вже не так добре за-

пам'ятовувалися тоді, коли людину бачив один раз і недовго. Але такі виразні риси, як Петренкові вуса, викарбовувалися в пам'яті назавжди. Потиснувши йому руку, я запитав:

— Ну що, не будеш заперечувати, якщо я тебе поки що підміню?

— Та ні... — трохи сором'язливо відповів він і відійшов.

На середину дерев'яної тринози було встановлено паралельно підлозі залізну тубу завдовжки понад метр. Я підійшов до далекоміра й заглянув у розташований по центру єдиний окуляр.

Переді мною розкинулася долина. Житнє поле за окопами нашої піхоти пократим схилом притулялося до ґрунтової дороги, за якою кущі ховали струмок. На тому боці струмка галлявина переходила в яр. Ліворуч був вигин наших оборонних порядків і окопи серпом завертали на захід. Праворуч дорога повертала в сторону наших окопів, а струмок на цьому проміжку закінчувався чагарником, із середини якого виросла велика верба. Вона здіймалася над місцевістю метрів на п'ятнадцять. Це був наш перший і основний орієнтир.

На краю правого кута панорами виднівся ліс, по краю якого йшла межа другої лінії оборони. Навпроти нього, метрів за двісті, ледь виднілися парослі, але це те, що я зміг побачити. На карті ж там була позначена річка. Між лісом і річкою розкинулися різнобарвними клаптиками оброблені й захищені поля.

Я передав пост спостереження Петренку і підійшов до зв'язківця:

— Вийди на зв'язок із моїм командуванням.

Він прибрав телефонну слухавку від вуха, прикривши мікрофон рукою.

— Комутатор налаштований на вісь вашої бригади, чекали тільки на вас.

— Ця мапа закодована? — запитав я, зв'язківець кивнув мені у відповідь.

Я не встиг ознайомитись із переговорною таблицею, зараз почну робити довгі паузи, а на тому кінці дроту, найімовірніше, майор Пузько, який по життю дратівливий, і, мабуть, почне сіпатись. Від цих думок на моїх губах розпливлася посмішка.

— Будеш мені давати підказки по переговорній таблиці. Як закодований наш пункт спостереження? — звернувся я до Толіка.

— Звичайно. Ми «Белебень».

Я продивився переговорну таблицю.

— Готові до виходу на зв'язок, — Толік спілкувався зі зв'язківцем на тому кінці дроту.

— Командування отримало наше повідомлення. Очікуємо, — звернувся він до мене.

Я приніс стілець від стола з мапами до телефону й сів навпроти Толіка. Час потягнувся і став в'язким.

Треба було передивитися переговорну таблицю. Толік сидів, тримаючи телефонну слухавку біля вуха, і я привернув його увагу, показавши на себе і на таблицю. Він указав мені на відповідний рядок: «Чужинець». Добре. Поруч була таблиця для зв'язку по рації, у ній були закодовані основні фрази та команди, схожі за вимовою на їхні аббревіатури. Деякі команди взагалі були просто набором літер, які черговий радист мусив пам'ятати. Для дротового зв'язку їх теж доводилося використовувати, але командування в інтенсивні та напружені моменти для оперативності зв'язку основний зміст розмов наказувало просто кодувати.

— За хвилину на зв'язку, — сказав Толік.

Я приготувався, узяв слухавку.

— «Белебень», говорить «Байрак». Повідомте ситуацію, — характерна хрипота голосу не залишала сумнівів — Пузько.

— «Чужинець» на місці. Працюємо в штатному режимі. Чекаємо на ваш наказ.

— Залишайтеся на зв'язку. У разі настання «Лінії» негайно доповісти.

— Прийнято.

— Зв'язок завершую, — закінчив швидко Пузько.

Я віддав слухавку зв'язківцю.

— Що за «Лінія»? — запитав я.

— Зараз передивлюсь нові постанови. Так, зрозуміло, знову поганий знак, — він спробував усміхнутися, але тільки один бік посмішки поповз вгору, надаючи його обличчю відповідного до фрази виразу розчарування: — «Лінія» — запланований контрудар броньованою технікою по противнику провалився. Виходить, є певні очікування, що ворог піде в наш бік, і тут заплановано його перехоплення.

Закортіло закурити і я несвідомо помацав карман, у якому зазвичай лежав портсигар.

— Може мене хтось пригостити цигаркою?

До мене підійшов Сергій Іванович і, відкривши свій портсигар, запропонував мені самому вибрати цигарку.

— Дякую! — сказав я йому і, підкуривши, пішов до шпарини.

Праворуч уже гучніше було чути звуки вибухів. З боку лісу виднілися стовпи диму. Ворог атакував у нашому напрямку, і якщо контрудар запланований на цей проміжок, то сумнівів у тому, що він сюди дійде, майже не було.

Треба було підготуватися, можливо, доведеться керувати вогнем. Я повернувся за стіл кресляра. Сергій Іванович сидів із протилежного боку і, побачивши мене, знову дістав портсигар.

— Ні, дякую. Хоча... хтозна, коли наступного разу доведеться закурити, — я взяв ще одну цигарку: — Вельми дякую, — і посміхнувся йому.

Перед собою я розгорнув артилерійську панораму місцевості попереду пункту спостереження. Праворуч поклав орієнтирну схему. Так, ось дерево, від якого починається струмок, а ось ближній кут лісу. Тепер мені необхідно подивитися мапу з координатами, щоб зрозуміти, які квадрати вірогідніше за все підуть у роботу. Німці прорвали фронт праворуч і рухаються у наш бік. Мабуть, шукають прогалину в другій лінії оборони. Якщо це буде наш проміжок оборони, то єдиним місцем, звідки вони можуть з'явитися, буде поле між лісом і річкою. Ніде в іншому місці їхня бронетехніка не пройде швидко й без перешкод. Ось ці поля між нашими окопами перед початком струмка й на три кілометри вперед до річки і є моїм сектором роботи, якщо станеться «Лінія».

Потужний гуркіт двигунів на декілька секунд заглушив інші звуки й так само стрімко, як з'явився, зник.

— Наші! — вигукнув спостерігач, який залишив свій прилад спостереження і майже наполовину висунувся зі шпарини, намагаючись якомога довше спостерігати за літаками.

— Щось наближається, — прокоментував Толя.

— Схоже, твоя правда, — підбадьорив його я. — Треба піти подивитись, бо, здається, саме для цього ми тут і потрібні.

Петренку, мабуть, уже набридло витріщатись у далекомір і він із різних кутів шпарини намагався висунутись і роздивитися нові ракурси, бо знав, що зараз за межами нашого зору відбуваються бурхливі події. Я став біля далекоміра й подивився у свій бінокль.

Праворуч, за межами лісу, здіймались у небо три стовпи диму. Потужних вибухів ми не чули, отже клубочилися вони далеко. Я подивився ліворуч. Де наші резерви? Нічого не видно. Ну що, чекаємо. Центральне перехрестя кутомірної сітки бінокля почало суттєво колихатися при довгому наведенні на одне місце, тож я сперся ліктями на дерев'яну дошку, яка слугувала підвіконням для шпарини.

Відчувши момент, підійшов Сергій Іванович. Я зтягнувся і притримав дим у легенях.

— Гарний тютюн, у цих краях вирощений, — похвалив він.

— А ви випадково не з місцевих? — запитав я.

— Та ні, я з Полтавщини. Так, із жіночкою познайомився, вона і пригощає.

— Наш Ванич ще той підкорювач жіночих сердець, — з усмішкою прокоментував Петренко, який уже повернувся до далекого міра.

— Іванович, звісно, так тримати! Але прислухайтесь, — сказав я і всі завмерли, з боку лісу було чути постріли зі стрілецької зброї.

Анатолій залишив своє місце і підскочив до нас. Прислухався і подивився на мене круглими очима:

— Наближаються?

— Найімовірніше.

— Зрозуміло, — відповів Толя, розвернувся і пішов до апаратів.

— Нічого не видно, — сказав Петренко.

Я став біля лівого кута шпарини і трохи висунувся, щоб далекомір не перекривав мені огляд. Із цього ракурсу я бачив більшу частину лісу і те, як до нього підходять окопи, але користуватися біноклем у таких умовах я не міг.

— Здається, в окопах біля лісу вже відбувається ближній бій. Бачу там якийсь рух.

— Отже, німецька піхота пройшла вздовж окопів через узлісся. Але ж... — пролунав гарматний постріл, а потім вибух десь за кілометр від нас, поза зоною спостереження.

— Бачу танк. Лише половину. Висунувся за ближній до нас від лісу пагорб. Це він стріляв, — прокоментував Петренко.

Кулемет застрекотів десь ближче. Відстань була занадто великою, щоб побачити, що відбувається навколо лісу без бінокля, але мені вдалося неймовірно незручно розташуватися на краю дошки і спрямувати одну лінзу бінокля на частину окопів. Німецька піхота була притиснута до лісу і перебувала в нижчій позиції порівняно з нашою. Їй звідти буде важко вирватись. Пролунали два постріли гармати, майже один за одним.

— Бачу вже два танки. Чому наші не відповідають? — здивувався Петренко.

На відстані трьох кілометрів німецькі танки виглядали крихітними, навіть через призми мого бінокля із шестикратним збільшенням, але цього було достатньо, щоб зрозуміти, яку техніку вони використовували. Два ТІВ після пострілів відкотилися за вигини місцевості. Тріскотня кулеметів продовжувалася майже невинно й на фоні цієї суцільної канонади вже було неможливо розчутти окремі постріли. З різким шумом звуки пострілів перекрив гучний вибух, і за кілька миттєвостей з незначною затримкою майже повсюдно пролунали вибухи. Ворожа артилерія готувала безпечний плацдарм для своєї піхоти. Підвівшись після того, як завершився артилерійський обстріл наших позицій, я продивився весь горизонт, який тільки міг охопити. Але все дійство відбувалося в правому куті, і тільки на горизонті далеко від нас пролітали авіаційні підрозділи. Тож я відійшов від шпарини та попрямував до мапи. До мене підскочив Анатолій.

— Можна? — запитав він, указуючи на бінокль.

— Звісно, тримай, — я рушив до мапи, Толя підкрався до шпарини.

Пагорби, за якими біля лісу ховалися німецькі танки, на мапі були позначені пологими схилами. Вони вправно використовували місцевість: бездумно не наражалися на небезпеку й намагалися виявити якомога більше наших вогневих точок.

Стіни затремтіли й одразу пролунав приглушений вибух, майже одразу за ним ще один і ще. Крізь колоди перекриття почала сипатися земля. Вибухи наближалися і підлога загойдалася. Тоді і Петренко відскочили від шпарини і присіли біля протилежної стіни, Іванович присів на підлогу, я обома руками схопився за стіл. Вибух зовсім поруч. Я зі столом підскочив у гору та випав зі стільця. Ще декілька вибухів сколихнули землю трохи далі й настала тиша. Піднявшись із підлоги, я побіг до шпарини. Бомбардувальники зайшли по анфіладі і скинули бомби вздовж наших окопів. Було два прямих влучання в траншеї

трохи далі на захід, інші — мимо.

Кров у венах вже не пульсує, а вібрує. Де мій бінокль? Толік! Так і сидить, притиснувшись до стіни. Петренко вже коло далекоміра. Забираю бінокль і дивлюсь у бік лісу. Бачу три танки, які стоять, трохи висунувшись за пагорб, — спостерігають. Наші протитанкісти теж зачались — чекають сприятливих обставин. Четвертий танк висовується далі перших трьох. Він інший, і я його раніше бачив тільки у брошурах — це новітній «Панцер 6 Тигр». Невеликий розворот корпусу, і його броня опиняється під прямим кутом до закруту нашої лінії оборони. Та це не все, ще п'ять танків, обігнавши перші три, вишукуються за «Тигром». Це вишукування схоже на ромб. Напруга спадає, серцебиття вирівнюється.

— Готуються до атаки, — промовив Петренко.

Сергій Іванович підійшов до шпарини і, залишаючись позаду нас, роздивлявся поле бою. Я озирнувся на Толіка, той сидів на посту біля телефону.

— Схоже, наша артилерія, — сказав Петренко після звуків віддалених вибухів.

У бінокль я побачив розриви за німецькими танками. Це точно стріляла дивізійна артилерія із закритих позицій. Протитанкісти ще не вступили в бій.

— Хто корегує? — запитав я.

— Є ще два пункти спостереження на цій ділянці, — відповів Іванович, — на одному загинув офіцер, то нашого Максима забрали туди, а нам сказали на вас чекати.

Жодного влучання — усі снаряди перелетіли цілі. Вони мусили відрізати піхоту від танків, але німецька піхота намагалася просуватися вздовж наших окопів. Танки рушили. «Тигр» тримався попереду, інші не відставали. Цього разу розриви від снарядів нашої артилерії припали на місце, де перед цим вишукувалися німецькі танки.

— От халепа! — обурився Петренко.

Прогриміли постріли гармат, крайній лівий танк захряснув, трохи розвернувши корпус. Йому збили гусеницю. Це вже стріляли прямою наводкою наші протитанкові гармати. Ромб німецьких танків продовжував рухатися, вогонь на ходу вони не відкривали. До місця, де танки ударної групи були прикриті пагорбами місцевості, під'їхали три великі танки, чимось схожі на «Тигри», але вони не мали башт і взагалі були схожі на прямокутні коробки. Імовірно, це новітні штурмові гармати німців. Знову гуркіт гармат, і танк зі збитою гусеницею запалав. Прямокутні «коробки» відстрілялися, не було сумнівів, що били вони по демаскованим розрахункам протитанкістів.

Розриви гранат, стрекотіння кулеметів, вибухи та постріли гармат. Усі звуки почали зливатися в один суцільний гул. Поодинокі вибухи більшої потужності лунали за межами мого поля зору, тому мені знову довелося незручно вивернутися, щоб побачити, як німецька піхота, намагаючись просунутися з лісу в бік нашого пагорба, потрапила під вогонь артилерії, який був вчасно перенесений з танкового ромба на них.

Ще один німецький танк зупинили. Але позиція нашої протитанкової гармати, неподалік від спостережного пункту, була знищена, вона розлетілася детонуючими боєприпасами. Від розбитої техніки в гору здіймалися хмари диму. Запах горілого відчувався навіть у роті. Два танки відділилися від ромбу й попрямували до окопів біля лісу.

Я озирнувся, шукаючи поглядом Івановича. Він стояв поруч із Петренком і спостерігав. Дим цигарки перебив горілий присмак.

— Добряче просунулися, — підсумував Іванович.

І дійсно, якщо врахувати, що вони почали рух від прогалини між лісом і річкою, яка від нашого пункту спостереження була майже за три кілометри, то половину відстані вони подолали. Два їхні танки були повністю виведені з ладу, ще два зупинені, але продовжували стріляти, інші ж просувалися в наш бік. «Коробки» біля лісу вже виїхали на пагорби, щоб мати кут огляду. Поблизу наших позицій зросла щільність вогню та диму.

Толік сторожко підійшов і зазирнув мені через плече.

— А чому зараз не вгасити по них ще й крупнокаліберними гарматами з вашої бригади? От би отримали! — зауважив він.

— Проблема в тому, що це наступальна зброя і вона призначена для знищення ворожих укріплень, а не для полювання на рухомі цілі. Тож влучити хоча б в один танк можна хіба що випадково. Також доцільно було б використати її, якби треба було відрізати піхоту від танків, тоді результат був би вражаючим.

— У чому ж тоді задум? — здивувався Толік.

— Імовірно, у вирі подій мені з якоїсь поважної причини забули доповісти про ці подобиці.

— Угу, — пробубнів Толік, — то я піду до апарату, може, вони якраз про це згадають.

— Там люди розумні сидять, — прокоментував Іванович. — Знають, що заздалегідь нічого задумувати не треба, все одно життя свої зміни внесе.

Петренко відірвався від далекоміра, подивився спочатку на Івановича, потім на мене.

— Мудрість поколінь, — роз'яснив йому я.

Тим часом німецький ромб зупинився і сконцентрував вогонь на підтримці двох танків, які пішли на допомогу своїй піхоті. Та досі була притиснута до землі артилерією, але, здається, наші кулеметні позиції на тій ділянці вже були знищені. Один із двох танків переїхав окопи і його одразу підпалили.

— Дивіться прямо! Підмога! — вигукнув Петренко.

Я подивився в тому напрямку і дійсно побачив групу танків, що наближалися до німецького ромба. Вони непомітно пройшли в низині біля річки і, виринувши на швидкості, почали скорочувати відстань до німців.

За першою групою з низини з'явилася друга, що складалася щонайменше з десяти машин. Вони зупинилися і майже одночасно вгатили зі всіх стволів. Два Т-IV, які до цього моменту були знерухожені, з'явилися прямо в полі їхнього обзору і були негайно знищені, інші танки ударної групи не були помічені ними через рельєф місцевості. Три танки з нашої другої групи спалахнули. Я перевів погляд на ліс, до трьох «коробок» доєдналися ще три самохідні штурмові гармати, вони і вели вогонь по другій групі. Три «коробки» на той момент були націлені на першу групу, і вже вивели з ладу одну машину. Я зміг розгледіти танки з першої групи — усі Т-70. Друга група складалася переважно з Т-34 та Су-76.

Перша група наблизилася впритул до штурмового клину, з якого залишилося три ТІV та «Тигр», і вступила з ними в ближній бій. Дві «коробки» просунулися далі від лісу і відстрілялися по Т-70, а одна «коробка» доєдналася до штурмових гармат у боротьбі з другою групою.

Я відвів погляд від поля битви. Усі з напруженням спостерігали за тим, що відбувалося, окрім Толіка, який залишався біля телефону.

— Та ні! Халепа! Вони так їх зараз усіх переб'ють, — пригніченим голосом промовив Петренко.

Ситуація була кепською. Із другої групи залишився один Т-34 та дві Су-76, які заднім ходом відкочувалися в низину, щоб заховатися від прицільного вогню німецьких гармат. Вони ж змогли знищити лише одну штурмову гармату. У той час Т-70 у зіткненні з клином знищили два ТІV, втративши проте майже всі свої машини окрім двох. З «Тигром» вони нічого не змогли зробити. Останній ТІV, здається, був знерухожений, але крутив баштою, намагаючись поцілити в наші танки. Їх рятувало те, що вони не зупинялись. Навколо підлітала земля від вибухів, а вони кружляли й ховалися за підбитими машинами. Зі знищеної техніки вилазили танкісти. Німці тікали до лісу, наші намагалися дістатися найближчих траншей. Тим часом «Тигр» відкочувався назад.

З окопів вибігла група піхоти й підпалила останній ТІВ. Т-70 дугою промайнули перед «Тигром», безрезультатно відстрілялись і поїхали у зворотний бік, притиснувшись до струмку, а потім зникли в яру вздовж закруту наших окопів. Ще один Су-76 було підбито, коли він намагався маневром вздовж річки виїхати на нову позицію, але ворог прорахував такий перебіг подій.

Німецька піхота притиснулася до лісу й не намагалася штурмувати. Дивізійна артилерія почала обстрілювати «коробки» і штурмові гармати біля лісу. Одну «коробку» вдалося вивести з ладу, інші відкотилися за ліс. На полі бою залишився лиш один «Тигр», який задукував до своїх позицій. Йому в борт намагалися вийти наші піхотинці, використовуючи підбиту техніку як прикриття, але німці вже встигли розгорнути кулемет і зупинили їх.

— З огляду на їхні втрати порівняно з нашими, вони б не прогадали, якби, перегрупвавшись, знову пішли в атаку, — вголос розмірковував я.

— Закурить, — запропонував Іванович.

Петренко відійшов від далекоміра, прикрив очі ліктем, шмигнув носом і попрямував до столу, де взяв склянку води. Тоді тим часом доповідав у штаб дивізії.

— А ви з яких країв? — запитав мене Іванович.

— Із чарівних лісів Київського Полісся.

— Мій двоюрідній брат із Києва, також артилерист. Навчався в міському артилерійському училищі. Ви теж його закінчували? — і далі цікавився Іванович.

— До війни в мене не вийшло вступити, — почалися питання, на які я не любив відповідати.

— Невже такі важкі завдання? — та йому до НКВС треба йти, або відразу в СМЕРШ, хоча він швидко виправився. — Та то, мабуть, не моє діло.

— Чи то завдання, чи то я чимось комісії не сподобався. Сталося, як сталося, — усе ж таки відповів я. — А ваш брат де зараз?

— Останнього разу звістка була від нього, коли Харків звільняли. Але Харків німці знову відбили, а чи виходив він на зв'язок зі своїми рідними після цього, я ще не дізнався.

Чув я, з якими втратами знову віддали Харків, та чомусь не хотів це вимовляти вголос. Та й сам він, мабуть, це чудово знав. Остання затяжка цигаркою, і мить мовчазних роздумів промайнула швидко.

— Зв'язку з вашою бригадою не буде, — підійшов Толік. — Зі штабу дивізії наказали вам негайно відправлятися на командирський пункт спостереження «484».

Знову треба вирушати. Я подивився на присутніх, вони нагадали мені наш взвод управління, і хоча минуло не так багато часу, я вже звик до них. Потиснувши кожному руку, я стрімко спустився сходинками. На мене чекала дорога, та думка про те, що це відрядження видалося дуже буремним та незвичним, не полишала мене.

Глава 5

«484» — це командирський пункт спостереження, але він був південніше. Я сів на останню сходинку на виході зі спостережного пункту «Белебен» і поклав на планшет один з фрагментів мапи, яку отримав від Манкіна. Йти мені близько сорока хвилин.

Що ж, сподіваюсь, вони мають їжу, бо вже занадто відклалася вчорашня вечеря. Ця обставина надала мені натхнення стрімко підвестися і, не зволікаючи, вирушити в дорогу. Хоча здавалося, що я віддаляюся від поля бою, звуки фронту були приблизно на однаковій відстані від мене протягом усього часу моєї подорожі.

Стежка між чагарником, ровом і занедбаним садом вела мене найкоротшим шляхом, але неподалік я помітив хатину. Лише кілька метрів від мого маршруту, але така приваблива можливість набрати води у порожню фляжку.

Зайшовши на подвір'я, я гукнув господарів, мені ніхто не відповів. Паркану не було, натомість з одного боку стежки росли кущі малини, а з іншого починався город. Сама ж крита соломою хатина мала лише одне вікно і одні двері з боку двору. Поряд була криниця, біля якої стояло відро, наповнене водою. Я постукав у двері, але знову ніхто не відповів. Зазирнув у вікно і побачив жіночку років п'ятдесяти, яка дивилася на мене. Вона ніяк не відреагувала, тож мені довелося махнути їй рукою і вказати напрямок до входу.

— Добрий день, хазяйко, мені б води набрати.

— Ой, да канєшна, набірайте, — відповіла жіночка, вийшовши на подвір'я.

Я пішов до відра і присів набрати воду у флягу, та коли обернувся, її вже не було. Та й на цьому дяка, а мені зволікати було ніколи, тож я повернувся на стежку.

— Падаждіте! — вона мене наздогнала. — Вот, возьміте, — вклала мені пакунок у руки й обійняла. — Защїтнєчкі ви наші, берегіте себе там.

— Дякую, — відповів я тримаючи її в обіймах. — Також себе бережіть.

Пакунок мав характерний тютюновий запах, залишилося тільки надати йому правильної форми, але це згодом. Відтак стежка вивела мене з чагарникового саду на рівнину з безкрайніми полями. На горизонті виднілися стовпи диму, й літаки пролітали крізь них, прямуючи до своїх цілей. Я прямуював до своєї мети, і стежка повела мене повз золотисте житнє поле, з іншого кінця якого у бік фронту рухалася колона машин. Поле, наче плато, здіймалося над місцевістю, я зрозумів чому, коли дістався його краю. Крутий схил завершувався звивистим струмком зі швидкою водою та захаращеними парослю берегами. Подолавши ці перешкоди, я увійшов у грабовий ліс. Уже десь поруч був пункт призначення, отже, прийшов час звіритися з мапою, але мою увагу привернули незвичні для лісу звуки. Та було достатньо трохи прислухатись, щоб зрозуміти, що це чийсь голоси. Коло галявини стояла «полуторка», а біля неї двоє військових. Підійшовши до них ближче, я впізнав Манкіна. Він спілкувався з водієм «полуторки», на якій я їхав вранці.

— Зрозуміло. Так це я за твоїм наказом тут? — запитав я.

— Ось і ти. Добре, Василь, ти поки виконуй розпорядження щодо забезпечення. Завтра о сьомій ранку будь на місці, — звернувся він до водія.

Василь козирнув, виструнчившись, і застрибнув у кабінку автомобіля. Ми поглядом провели машину, яка швидко зникла за деревами.

— Можливо, тут вже є і Ваня з новою радіостанцією? — запитав я.

— Я б на твоєму місці не сподівався, що він так спритно вирішить це питання.

— А на що мені ще сподіватися? Що ти мене весь час будеш до когось підселяти? Годі, яка загальна ситуація на фронті?

— Загальна, загальна... — щось собі розмірковуючи, відповів Манкін. — Так, ходімо, — і, взявши мене під руку, майже потягнув через галявину.

Галявина мала форму підкови, ліс оточував її, а стежка проходила через центр і вивела нас на пагорб, де росли ялинки. Перед нами була низина, праворуч від якої здіймалася височина з поодинокими деревами, а попереду пологий схил притискався до лісистого урочища, яке зліва межувало з лугом. Низиною тяглася дорога. Від луку вона заходила в проміжок між лісом і пагорбом, а відгалуження від центру лісу прямувало в наш бік.

— На тій висоті наш передовий пункт спостереження, — вказав Манкін рукою праворуч, — а за лісом іде бій.

— А деь тут має бути командирський пункт спостереження, — сказав я і почав озиратися.

— Так, ми майже над ним. І що ти тепер думаєш про загальну ситуацію?

— Судячи з усього, німці просунулися щонайменше на п'ять кілометрів у бік Ольховатки, — відповів я, прикинувши масштаби.

— Так, і це головний напрямок удару. На флангах їхні успіхи скромніші.

— Цікаво, що там на півдні.

— Ти забагато хочеш знати. Але поки це тобі ні до чого, — наче обурився він. — Послухай, ми трохи не вгадали з основним ударом, тому твоя зона відповідальності зміниться. До ранку ти зі мною залишаєшся тут, потім відповідно до обставин буде прийнято рішення. Зрозуміло?

— Звісно! Вечеря за тобою.

— Тобі ще їжа потрібна? А ти не у своїй бригаді на забезпеченні?

— Майор Манкін, — козирнув я, — дозвольте відлучитися для поповнення запасів продовольства.

— Ех, що поробиш, доведеться тебе усиновити.

— Це ж не натяк на дитячий пайок?

— Ти взагалі окрім їжі про щось можеш думати? Ладно, чекай.

Він повернувся за десять хвилин. Сонце вже було в нас за спинами. Ми пройшли в невелику траншею, вириту в глибині пагорба за кущами та ялинками. Через траншею проходив шлях до землянки.

— Це наша ночівля на сьогодні, — сказав Манкін.

По обидва боки проходу були збиті з сосни тапчани, за ними розташовувався дерев'яний стіл, на якому стояв казан. Манкін дістав з-під столу відро з водою і наповнив казан.

— Ну що, пішли!

У лісовому яру було організовано вогнище. Ми розпалили багаття і поставили кип'ятити воду. З речового мішка Манкін дістав два брикети супового концентрату, дві паляниці ковбаси та сухарі. Частину окропу ми розлили у кружки, заваривши чаю, а в залишок вилили концентрати, які попередньо розтовкли в холодній воді. Піднявся приємний аромат гороху.

Я розкришив сухарі й закинув їх у свій казанок, заливши зверху готовим супом. Манкін запропонував перед варкою накришити в казан ковбаси, але я відмовився і гриз її зараз вприкуску з першою стравою. Ще однією приємною несподіванкою стала американська шоколадка до чаю — такого я точно не очікував. Обід видався на славу.

— Тут ми просто сторонні спостерігачі. На пункті спостереження кипить робота, так що не будемо їх відволікати, — сказав Манкін. — Неподалік є місце, заховане в кущах, звідки добре видно місцевість. Поспостерігаємо звідти.

Вмостившись на брезенті, розстеленому на землі, я оглянув місцевість у бінокль. Стоячи в чорно-сірому диму здіймалися і здіймалися за лісом. Лунали розриви, які висіли в повітрі цілий день як фоновий шум і майже не привертати до себе уваги, поки не доводилося

зосереджуватися на подіях.

На цій ділянці німці також просувалися вздовж оборонних порядків, чи то вишукуючи слабкі місця, чи то намагаючись розширити прохід для введення більшого угруповання без перешкод. Саме тому командирський пункт спостереження опинився поза зоною прямого візуального контакту з ворогом. Але ланцюжок з пунктів побудований таким чином, що, незважаючи на всі перешкоди місцевості, хоча б одна ланка має можливість вести спостереження в будь-якій точці бойових дій. Тож, імовірно, десь ліворуч є замаскований пункт. Я подивився в той бік, але знайти його мені не вдалося.

— Наші танкісти несуть невинуватено високі втрати, — раптово сказав Манкін. — Я чув донесення з «Белебень», на інших ділянках фронту ситуація подекуди набагато гірша. Втрати непропорційно більші за німецькі. Ти особисто бачив їхні нові машини в бою. Що думаєш про них?

— Їх було небагато порівняно зі старими танками, але вони суттєво посилили міць ударного угруповання. Дуже вправно використовували нові штурмові гармати, які ефективно з відстані підтримували тих, хто наступав.

— Кидати наші танки в пряме зіткнення з німецькими вже не можна. Сподіваюся, ця думка буде добре прийнята нагорі.

— І як їх тоді використовувати? — поцікавився я.

— Обережно. Хай уже краще їх закопають на рубежах.

— Чудово, я бачу ти вже в танкісти перекваліфікувався.

— Та при чому тут кваліфікація, людей шкода! — з прикрістю вимовив він.

— Безумовно, шкода. Головне, щоб не прийняли рішення, від якого загине ще більше людей.

Манкін не відповів і поринув у свої думки.

Надокучливою обставиною в сторонньому спостереженні був повільний плин часу, який в'язко розтягувався поза звичні межі відчуття. Увага й концентрація впали, і тому я прогавив момент.

— Бачиш?! — голосно гукнув мене майор.

— Куди дивитись?

— Луг ліворуч від лісу.

Я подивився в означеному напрямку й побачив два танки. Вони ледь висунулися з-за дерев і зупинилися в очікуванні.

— Так, бачу один Т-IV та один Т-III, — відповів я. — Прорвали оборону вздовж лісу?

— Прорвали чи пропустили, біс їх знає.

— Ой, товаришу майор, щось ви не договориєте. Не просто так ви їх так швидко побачили, мабуть, весь час туди й дивилися.

— Ну ти і придумав, нема мені, що робити.

Тим часом два танки рушили й за ними з'явився третій. Проїхали вони заледве десять метрів, як потужний вибух розірвав один танк на шматки, а той, що стояв поруч, на долю секунди заковзав по землі, потім перекинувся на бік і за секунду також вибухнув. Його башта відлетіла вбік, а корпус знову став на гусениці.

— Це що було? — вигукнув я.

— Таке буває, коли сапери прикопують авіаційний фугас, — із задоволенням відповів Манкін.

Третій танк намагався відкотитися за дерева. Пролунав постріл гармати, снаряд пройшов вище і зрізав дерево на узліссі. Другий постріл потрапив, мабуть, у двигун танка, оскільки той, похитнувшись, миттєво зупинився. Танкісти почали вилазити з танка, і тут майже

звідусіль почали лунати постріли з гвинтівок і кулеметів. Лише одному німцю вдалося добігти до лісу.

— Гарно організована пастка! — захопився я.

— Навіть я під враженням, — така характеристика від Манкіна важила чимало, і мало кому доводилося чути її особисто і на свою адресу.

Минув деякий час, німці більше не намагалися здійснювати атаки з боку луку.

— Треба вийти на зв'язок із командуванням. Якщо бажаєш, то можеш піти в землянку, а я до пункту.

Він пішов. Жодного разу я не потрапив на командирський пункт спостереження. Дивна ситуація. І взагалі, чому майор перебуває зараз тут зі мною? Якщо це пов'язано з підозрою від НКВС, то нащо взагалі було мене витягувати з того сараю? Можливо, Манкін потім розмовляв із допитувачем і вони зараз ведуть якусь гру, вважаючи що я ворожий розвідник?

Вечоріло. Заваривши чаю, я повернувся до землянки. Думки цибали з бойових подій на фронті до допиту, з допиту — до спілкування з Манкіним. Попри всі сумніви, які склалися через ситуацію з НКВС, мені було приємно проводити з ним час, і це нагадало мені про мого старого друга.

...

Він був молодший за мене на два роки. Мені було вже дев'ятнадцять, а йому лише виповнилося сімнадцять, коли його підселили у мою кімнату в гуртожитку після смерті його матері. Їхню кімнату віддали іншій сім'ї. Його допитливість і уважність, здається, лестили мені. Досі я не зустрічав більш уважного слухача. Особливо захопиви історії в мене виходили про дідуся — білогвардійського офіцера-артилериста, який воював усю минулу війну. Я ще і страшив його нікому про це не казати, лякаючи неминучими для мене наслідками. Хоча насправді це не було секретом і наш, у минулому славетний рід, був тоді моїм тягарем. Тож коли я сказав, що, як і дідусь, мрію стати артилеристом, цей малий байстрюк без жодних вагань долучився до мого розрахунку мрійників. Так ми й жили разом, доки я не зустрів Анюту. На жаль, тоді, в 1939 році, йому не вдалося вступити до Київського артилерійського училища, і восени призовна комісія видала йому мобілізаційний припис. Це і стало підставою для запрошення на вечерю мене разом з Анютою. Був би він зараз поруч, мені не страшно було б навіть у протитанковій артилерії.

Повернувся Манкін і приніс із польової кухні нормальну вечерю. Печення з яловичини і свіжий хліб здалися мені чимось незвичним у сьогоднішніх обставинах.

— Трофейну горілку будеш? — добив мене Манкін.

— Горілку?

— Ну, шнапс же!

Наливши по чарці, він сказав:

— До восьми кілометрів углиб пройшли вони за сьогодні й на досить широкій ділянці фронту. Майже увірвалися до станції Понирі, але їх зупинили, — помовчавши декілька секунд, він додав: — Багато хто завтра не прокинеться, — і випив.

— Хтось зі знайомих?

— Багато втрат у протитанковому дивізіоні. Також батареї 76-міліметрових гармат, як розумієш, з огляду на обставини теж сильно постраждали.

— Сподіваюсь, німців ми також добряче відмутузили.

— Я теж на це сподіваюсь. Та сподіваюсь, нагорі також зроблять правильні висновки. На кілька хвилин повисла мовчазна пауза, і лише після другої чарки він запитав:

— Ти маєш останній патрон?

— У сенсі — «останній»? Той, що останній в останній обоймі, і є останній.

— Тобто ти будеш рахувати постріли, коли вставиш останню обойму?

— Тільки розмов про самогубство зараз бракувало для підняття бойового духу.

— Саме на часі. Та й не тільки для самогубства він може стати в нагоді.

— Звісно, його як грузило можна на риболовлі використати.

— От ти смієшся, а був випадок з одним капітаном. Німецькі розвідники брали язика в наших траншеях і він потрапив у засідку. Патрони німці забрали, оскільки на вилазці використовували нашу зброю, а пістолет у поспіху кинули поруч. Отже, один пішов дивитися чи вільний шлях, а другий замість того, щоби пильнувати капітана, вирішив швидко у бліндажу цікавинки пошукати, чим, звісно, наш герой і скористався.

— Це один шанс на мільйон, що так трапиться.

— Один, не один, а ти пам'ятай про останній патрон. Може, й тобі колись життя врятує.

— Обов'язково. Якби я прислухався до всіх схожих порад, то довелося б носитися з останнім патроном, лікувальною ложкою з березової кори, робити про всяк випадок додатковий захист на портсигар, намотувати онучі тільки за годинниковою стрілкою та врешті-решт з'їхати з глузду і піти навпростець через мінне поле.

Він не відповів. Випивши ще по чарці і здолавши вечерю, ми стомлені лежали на лежанки. Після ранкової зустрічі Манкін жодного разу мене не спитав про допит. Я теж не хотів підіймати цю тему, тому що з мого боку це було б схоже на спробу виправдання. Загасивши каганець, він перевернувся на бік.

...

А я подумки знову повернувся в той осінній вечір 1939-го року, коли ми втрюх сиділи в затишному київському шинку та проводжали нашого друга в армію. Здавалося, що все пройшло чудово, алкоголь розвіяв сумніви щодо щасливого майбутнього. Хоча Анюта так не вважала: «Наче запрошення в нове життя? Ти серйозно?» — ми стояли на підвір'ї та чекали, коли наш друг вийде із вбиральні. «А ти не бачиш, у якій країні ми живемо? Кар'єра військового має найкращі перспективи, тим паче, що він сам цього хоче».

Але вона не звертала уваги на ці аргументи: «А ти не бачиш, у який час ми живемо? Не сьогодні то завтра — війна! Та й хоче він цього після твоїх казок. Зазвичай люди дітей заводять, щоб мучити їх своїми втраченими мріями. Друзі для іншого потрібні!»

Ми з нею розділяли схожі цінності, але кожен бачив їх під іншим кутом: «Послухай, я бажаю йому найкращого в житті. Так склалося, що він має можливості, яких не маю я. Ти ж знаєш, як соромно мені через те, що я в тиловому ополченні й не служив в армії. Що такий лишенець, як я, може, запропонувати тобі в цьому житті? Ні освіти, ні гарної професії, а тільки робота на хлібозаводі. Хоча нова конституція і надала мені виборче право, але коли я влаштувався на завод, мене все одно запитували, чи втрачав я право голосу».

Ми вже піднімали цю тему раніше, і, як і раніше, вона знову роздратовалася: «Але я досі з тобою, незважаючи на твої, як ти кажеш, обмеження. Тебе це не влаштовує? Ти взагалі думав колись, що готовий віддати за те, щоб твоя мрія здійснилась?»

«Та от і проблема в тому, що я не маю такого вибору! А якщо цей йолоп не захоче скористатися своїми можливостями через твій вплив, то це вже буде його проблема».

Вона дивилася мені за спину. «Бувайте друзі, мені необхідно побути самому», — пролунав голос позаду. Я дивився на неї. «Задоволений?» — обурилася вона.

«Аня, ми сьогодні удосталь насперечалися! Іди додому, я наздожену його». Ті риси, за які вона мені подобалася в інших ситуаціях, дратували мене до біса сильно.

«Навіщо? Дати чергову настанову-пораду? Ти досі не чуєш, що людині необхідно побути на самоті», — тож зараз я бачив впертість, а не наполегливість. «Бувай, побачимося вдома», — сказав я і пішов.

Спогади, ситна вечере, втома й алкоголь зробили свою справу. Сон окутав мою свідомість.

Глава 6

Знову куці. Віти дерев лізли в обличчя, ноги плуталися в парослі. Пробираючись крізь захаращену заплаву струмка, я вийшов на золотисте пшеничне поле, що простягалося до блакитного неба. На півночі вгору здіймалася стіна диму, вдалині була помітна тонка лінія полум'я — палало поле. Вітер дув також із півночі, і якщо піти навпростець, то можна втрапити у вогняну пастку. Що ж, треба повертатися до заплави в куці.

Треба було прокласти інший маршрут, безумовно безпечний. Перший раз, коли Манкін сказав мені бути обережним і зайве не наражатися на небезпеку, я промовчав. Сьогодні він це повторив, коли давав мені новий комплект мап замість вчорашніх.

«Найбезпечніше було б ретируватися за Волгу, — зауважив йому я, — а там і німцям, можливо, набридне за нами гнатися».

«Дослухай, розумнику, у тебе зараз у комплекті мапи з позиціями нашої протитанкової артилерії на глибину фронту цієї ділянки. Тобі їх треба буде передати командирі стрілецького батальйону, щоб вони притиснули німців у зручному місці. Йому це необхідно наочно бачити. Під'їзду зараз до них нема, то ти за посильного. Прибудеш на пункт спостереження і вийдеш на зв'язок, а там до тебе ще й Ваню з радіостанцією спрямуємо».

Ну що ж, побуду посильним, бо артилеристом якось не доводиться побути. У вирі подій я, здавалося, досі залишався осторонь.

На схилі заплави я побачив бліндаж. Він був укріплений з протилежного від мене боку, не мав тильної стіни, а до напіввідкритого приміщення вели врізані в землю сходи. Зверху стояв вахтовий із цигаркою і спостерігав за тим, як я підходив до нього. Мій пакунок тю-тюну він розміняв на двадцять цигарок. Більше в нього не було та й мене такий курс у цих умовах влаштував. Підкуривши, я показав йому мапу й запитав дорогу.

— Краще пройдіть крізь наші траншеї. Там у східній частині вийдете на стик окопів із сусіднім батальйоном, здається, з тим, що ви шукаєте, — відповів мені він і, клацнувши пальцями, відстрелив недопалок у куці.

З бліндажа низький тунель вивів мене в траншеї. Тільки-но протиснувшись через скупчення коробок, я був змушений втиснутись у ґрунтову стіну, щоб розійтись із бійцями. На диво атмосфера була спокійною. Я пройшов повз червоноармійця, який лежав у ніші бруствера й читав газету. Поруч, на перехресті, траншею розширили і зробили навіс, під яким чотири бійці грали в карти, а віддалені звуки вибухів наче зовсім не бентежили їх, хоча це не надовго.

Компас радив іти уперед, але переді мною був глухий кут. Тож я виліз із шанцю і побачив земляні насипи траншей, які тягнуться до горизонту. Десь ліворуч йшов бій, і мені було потрібно туди. Прискоривши крок, я подолав поміж насипів не менше кілометра, та ось над головою просвистіла куля. Із загального шуму, окрім вибухів, уже було чутно поодинокі кулеметні черги. Відчувався горілий запах. Видершись на насип, я побачив польову дорогу вздовж струмка приблизно за півкілометра від себе. Ще метрів за чотириста на північ вона перетинала інший струмок і підходила до потрібного мені пункту спостереження на краю села. Але сам пункт я не бачив через пагорб, порослий липами. Та я побачив, що на захід за кілометр від дороги вже йшов бій. Німецький танк виїхав на висоту й безкарно обстрілював наші окопи.

Здолавши дистанцію до пагорба, я пішов уздовж нього до струмка. Просуватися дорогою було небезпечно, бо вона прострілювалася, а за нею були наші окопи наступної лінії оборони. Довелося йти по воді, яка в найглибшій частині була по коліна, і метрів за двісті я вийшов до мосту, за яким одразу ж починалася вулиця. Друга хата на краю села, на захід від дороги, була зруйнована, і її руїни ще тліли. Це й був пункт спостереження, на який

мене відправили. Поруч нікого.

Зорієнтувавшись, де сусідній пункт спостереження, я вирушив уздовж вулиці на північ. Через два двори дорогу перегородили протитанкові їжаки, а по обидва боки були обладнані вогневі точки. Мабуть, десь поряд ховалася і протитанкова гармата. Мене побачили бійці.

— Ей, ходь сюди. На дорозі небезпечно, — гукнув мене солдат з-за сараю.

За сараєм на подвір'ї і ховалася протитанкова гармата, а невеликий вигин дороги попереду забезпечував чітку видимість уздовж усієї вулиці. Розрахунок у бойовій готовності чекав на ворога. Щитове прикриття було замасковане гілками й навіть кілька гілок було повішено на триметровий ствол.

— Звідки й куди? — запитав мене піхотинець із ППШ у руках.

— Прямував до пункту спостереження, який на околиці, але...

— Дозвольте ваші документи, — він не дав мені закінчити фразу й, отримавши документи, уважно їх розглядав. — Того пункту немає. То куди прямуєте? — знову запитав він, повернувши посвідчення.

— До найближчого пункту спостереження північніше.

— Там уже ворог.

Справи кепські, швидко перебравши в думках можливі варіанти, я запитав:

— Мені необхідно вийти на зв'язок. Рація, телефон є?

— У бліндажі командира взводу є телефон.

Він показав мені на траншею, яка йшла від основних окопів у глибину оборонних порядків. Побажавши бійцю удачі, я рушив у тому напрямку.

Вузька вулиця залишилася позаду і я вийшов на луг із поодинокими фруктовими деревами. Хати ліворуч від мене нависали з пагорбу над місцевістю. Із чагарників попереду вийшла група піхоти приблизно з двадцяти осіб і попрямувала до села напереріз моєму маршруту. Коли ж між нами залишилося менше тридцяти метрів, пролунали гучні ритмічні постріли, наче з кількох крупнокаліберних кулеметів. Земля здійнялася перед піхотою, і за мить удар звалився на них, перемелюючи і змішуючи шматки землі, трави і тіла в різнокольорову хмару, крізь яку пролітали трасера. Я впав і поповз у протилежний від звуку пострілів бік, а коли дістався струмка, впав у нього. І в цей момент настала тиша. Визирнувши з парослі, я побачив німецьку вантажівку, що розверталася біля будинків, на її шасі була встановлена зенітна гармата Falk-38 з чотирма кулеметами. Зенітка поїхала геть, а оборонні позиції поруч зайняла піхота. Просуваючись якомога обережніше вздовж рівчака, я побачив двох червоноармійців.

— Хтось ще вижив? — запитав їх.

— Не знаю, — відповів один, — але кілька поранених залишилися на галявині, треба їх витягнути.

— Німці вже закріпилися коло хат. На те й чекають, — застеріг я.

— Залишати їх ми не збираємося, — підвищивши голос, долучився до розмови другий боєць і, визирнувши з окопу, почав з нього вилазити.

— Навіть не думай, — довелося стягнути його назад.

— За двадцять метрів наш поранений товариш, тут його ніхто не кине.

Визирнувши, я побачив піхотинця, який намагався повзти до нас, але, схоже, одна з його рук була поранена і через це він рухався дуже повільно.

— Агов, — гукнув я йому, — можеш підвестися на ноги?

— Ні, я їх не відчуваю, — відповів він.

Бійці поруч теж висунулись.

— Це ж Вітька! Вітя, чекай, ми зараз.

— Почекайте, — сказав я гучно і впевнено.

— Гей, я тут, — пролунав голос здалеку, — мені потрібна допомога.

— Петрук, точно він, — впізнав його боєць поруч.

— Вітя, — звернувся я до пораненого. — Можеш спиратися пораненою рукою, хоча б ліктем?

Він спробував, та за виразом обличчя було видно, що йому дуже боляче. Але в нього вийшло рухатися швидше і, подолавши більшу частину шляху, він обезсилений доповз майже на відстань витягнутої руки. Один боєць висунувся з рівчака на пів корпусу й намагався дотягнутися до нього. Вітя зробив ще один рух, трохи наблизився. Товариш вхопив його за руку, до нього приєднався другий, і вони разом затягнули пораненого до рівчака.

— Ну ти, Вітя, молодець, впорався, — вони намагалися його посадити, сперши на ухил рівчака, але нічого не виходило. Я взяв його здорову руку і спробував намацати пульс, та в мене не вийшло. Боєць поруч дістав срібний портсигар і підніс його до Вітіного обличчя. Опустивши руки, він похитав головою.

— Не дихає? То як так? — перепитав його другий боєць і, усвідомивши загибель товариша, схилився на коліна, заплакав, затуливши обличчя долонями.

Перший червоноармієць розкрив портсигар і намагався закурити.

— Не треба, — сказав я, — ми й так тут довго затримались.

І тут я звернув увагу на портсигар — знайоме гравіювання з фунікулером.

— Звідки взяв?

— Нізвідки, завжди мій був.

— Та невже? А гравіювання тоді чому не затер? І хто тобі така Анюта?

— Яке? Це? А що з ним не так?

— Знову питаю, звідки взяв?

— Та відчепись ти.

— Що із саперами?

— Ти їх знав?

— Допоможіть! Будь ласка! — знову хтось зойкнув здалеку.

Боєць, який плакав, підскочив і намагався знову вилізти з рівчака. Довелося ще раз затягнути його назад.

— Без прикриття ми йому не допоможемо. Як старший за званням беру командування на себе й наказую відступити до своїх порядків, — і, звертаючись до другого, додав: — Ім'я на твоєму портсигарі — Анюта, і то був подарунок мені в пам'ять про місце нашої зустрічі, а зараз ти мені розповіси, що сталося із саперами, — і вирвав у нього з рук портсигар.

Поки ми йшли до розташування взводу, він намагався мене переконати, що знайшов портсигар у траншеї і кого тільки не питав, власник так і не з'явився. Звісно, про свою реакцію на питання щодо саперів він апелював тим, що не так почув.

Взводним виявився молодший лейтенант років двадцяти п'яти, який попросив називати його Василем. Він одразу дав зрозуміти, що всі мої проблеми для нього не на часі, і це було зрозуміло, оскільки його взвод зараз розташовувався на передовому рубежі оборони.

— Артилерист? Та невже? Якби була підтримка артилерії, то німці до нас впритул би не підлізли. Ну, а ці бійці не з нашого підрозділу, але добре, димові гранати дам і двох помічників для прикриття також.

Він підійшов до виходу з бліндажу й голосно покликав:

— Сидоренко і Мандзюк, бігом до мене!

Двоє моїх супутників віддали честь та, одержавши обіцяну допомогу, вирушили за пораненими. Я ж собі і далі наполягав на своєму, і нарешті ми опинилися в дальньому куту бліндажа коло зв'язківця.

— Саша, знайомся, це — Тарас Лукіт. У нього до тебе прохання, допоможи, — представив мене зв'язківцю лейтенант.

— Дуже приємно, — Саша підскочив та з усмішкою вхопився в мою руку обома своїми. — Чим можу допомогти?

— Мені необхідно вийти на зв'язок із помічником начальника артилерії дивізії майором Манкіним. До речі, ви до якого батальйону належите? Хто ваш командир? — завалив я їх питаннями.

— Так, так, товаришу Лукіт. Зараз передам запит в управління дивізії.

— А рацію ви маєте? — запитав я. — Чи десь поряд?

— Із цим проблеми.

— Що сталося з пунктом спостереження на краю села? Артилерійська розвідка у вас тут не з'являлася? Куди передислокувалися зі зруйнованого пункту спостереження спостерігачі?

— Я вам розповів про артилерійську підтримку. Не бачили ми тут таких, — відповів молодший лейтенант.

Ну й Манкін, до якого батальйону я мусив прибути? Що за фокуси з пунктом спостереження? Мене гукнув зв'язківець:

— Надійшла відповідь з управління дивізії. Вам наказано залишатись у розпорядженні взводу.

— Ким наказано? Ви з Манкіним зв'язались?

— Жодних подробиць не маю.

— Що за нісенітниця!

Якщо ж мені було наказано залишатися тут, то необхідно починати робити свою справу.

— Ще один телефон маєте? — запитав я в командира взводу. — Зможу організувати пункт спостереження і, за можливості, артилерійську підтримку.

Така можливість його вочевидь зацікавила.

— Добре, для такого діла знайдемо. Ходь-но сюди, — підізвав він червоноармійця, який стояв коло лазу із землянки, й разом із ним зник у ньому, кинувши: — Чекайте.

— На хвилиночку, будь ласка, — покликав мене Саша. — З артилерією я не зв'язався, але вами цікавився НКВС.

— Дійсно? — зробив я вигляд, що це мене здивувало. — На передову б їх, а то зовсім у тилах казяться.

— Мене це також обурило. Тільки не кажіть, будь ласка, що я вам розповів.

— Навіть на думку таке не спало, — заспокоїв я зв'язківця, хоча не міг навести лад у своїх думках.

Тепер було необхідно обдумати, де організувати спостереження. Вільне місце для мапи мені довелося готувати самому, згрібаючи тарілки з кухлями у куток дерев'яного столу. Найвища точка поблизу розташовувалася метрів за сто п'ятдесят позаду бліндажа. З цієї висоти повинен був відкриватися найкращий ракурс на околиці. Лінія траншей проходила набагато попереду, майже на березі струмка, похилий протилежний берег якого був перевагою для оборонців. Інший потік огинав висоту з півдня на схід і, зробивши в останній третині клиноподібний поворот, вливався в перший потік під прямим кутом. Варіантів тут було небагато, а більші дистанції для організації пункту спостереження я не розглядав, оскільки для них було потрібно занадто багато телефонного дроту. Та необхідно було поцікавитися, чи є його достатньо хоча б для цієї відстані?

— У вас у наявності 150—160 метрів польовки для прокладання нової лінії зв'язку буде? — запитав я в Саші.

- Так, стільки точно знайдемо.
- А для резервної лінії?
- Це вже буде недоторканий запас. Питайте в лейтенанта.
- Добре, хоча б одну для початку прокласти.

У загальних рисах план з організації пункту спостереження був готовий. Треба було дочекатися лейтенанта з телефоном і тоді вже йти оглядати місцевість.

Тепер треба було розв'язати питання, яке мене турбувало з самого ранку і яке вже майже мало негативні наслідки під час бійні коло рівчака. Що робити з мапами в разі моєї загибелі або полону? Заховати десь — не варіант, бо у разі бурхливого розвитку подій я можу втратити можливість їх повернути і виконати наказ. Нічого кращого, ніж їх знищення в разі цих неприємних подій, мені на думку не спадало. Залишалося питання, як це зробити. Прикріпити до факела мотузку, яку можна смикнути в разі небезпеки, він спалить мапи? Тільки що робити, якщо все трапиться зненацька? Тобто так, як завжди і трапляється? Треба було придумати щось краще.

Я почав ходити по бліндажу й переставляти всі речі. Сірники точно знадобляться. Зв'язківець косився на мене підозріло, і, мабуть, уже жалкував, що розповів про НКВС. Та ось мене зацікавив у нього на столі будильник із латунною чашкою дзвінка зверху.

- Можна позичити? — запитав я.
- То ж казенне майно.
- Саме те, що потрібно. Справа державної таємниці.

Він знову на мене прискіпливо подивився, але будильник позичив.

Сівши в кутку, я зняв чашку дзвінка та викрутив кільце з тримачем. Під ним був стрижень із молоточком, до якого я підв'язав сірник і підклав під чашу черкаш, завернувши другу його половину на зовнішню частину чашки. Зібравши все до купи й закріпивши черкаш кільцем із тримачем, я навів будильник через хвилину, завів пружину й почав спостерігати знизу за механізмом. Коли ж будильник спрацював, то сірник моментально спалахнув і одразу ж був згашений мною. Покосився на зв'язківця, він, побачивши це, відвернувся. Ну що ж, спрацювало! Розібрав і зібрав усе знову вже з допрацьованою конструкцією, у яку увійшов гніт, обмотаний навколо заряду з розібраного сигнального патрону. Цього було досить, щоб випалити все в моєму віщовому мішку й мапи зокрема. Тепер було потрібно обрати інтервал. П'ятнадцять чи тридцять хвилин? Зупинився на двадцяти і звірився зі своїм наручним годинником. Цю конструкцію я закріпив у верхній частині мішку, щоб мати можливість швидко і зручно змінювати час активації.

Повернувся молодший лейтенант. Я сидів коло зв'язківця і розповідав йому про вчорашню танкову битву.

- Знайшов, — похвалився він, тримаючи апарат у руках. — З особистих резервів.
- Мені б ще бійця в поміч, щоби прокласти лінію до бліндажу.

Висота виявилася вже зайнятою. Її облюбував розрахунок протитанкістів. Навідник, єфрейтор Новіков Василь Васильович, був віку майже похилого, носив густу сиву бороду і шкіряний шлемофон, як у танкістів. Другий номер розрахунку — червоноармієць Олексій — мав гвинтівку Мосіна. У Новікова відповідно була протитанкова рушниця Дегтярьова. Вони мене запевнили, що поруч організований пункт спостереження зовсім їм не завадить, а навпаки, тільки покращить обороноспроможність наших рубежів.

Їхні Т-подібні шанці були спроектовані таким чином, щоб вести вогонь в радіусі чверті з північного сходу в одній позиції і з північного заходу в іншій. Тилова частина була для господарських потреб і відпочинку.

Я відміряв необхідну довжину дроту для вільного переміщення телефону до будь-якої

точки окопу і відправив мого помічника прокладати іншу частину до бліндажу. Частина роботи Вані була зроблена, та я сподівався на його появу з радіостанцією.

— Чому ви в шлемофоні? — спитав я Новікова, підійшовши до їх розрахунку, що розташувався в північно-східній позиції.

— Василь Васильович не любить обговорювати цю тему, але вважає, що з ним буде краще наша результативність, — відповів мені Олексій.

— І як? Допомагає?

— Василь Васильович каже, що так. А я ще в боях участі не брав.

— З твоїх розповідей виходить, що Василь Васильович — людина балакуча.

— Ну, може, й не дуже балакуча людина, але й не сказати, що дуже мовчазна, — і далі говорив Олексій. — Але зараз це він налаштовується. Так треба, щоб кращою була наша результативність.

— Зрозуміло, — я замислився і додав: — Мета в нас одна. Піду-но і я попрацюю над своїми налаштуваннями.

Тож я дав їм спокій і взявся за свою справу. Спочатку треба було оглянути місцевість. Мій погляд попрямував від низу пагорба, на якому ми розташовувалися, на північний схід через траншеї, струмок і, наштотхнувшись за пів кілометра на прямокутне рідколісся, зробив гак у протилежному напрямку. Продивившись місцевість у цій полосі, я зупинив погляд за краєм села, з якого нещодавно повернувся. Це був північно-західний кордон смуги мого спостереження. Подивившись ще далі, я роздивився місцевість на більшу глибину. Ще кілька поглядів з кута в кут, і далі вже був горизонт. Такий метод давав змогу уважно розирнути усю панораму місцевості, що лежала попереду, не пропускаючи нічого.

Без бінокля я не помітив жодного боезіткнення чи хоча б ворожої присутності, хоча ще недавно на цих рубежах уже йшли бої. Тож, взявши бінокль, я повторив попередні дії та знову не помітив нічого підозрілого. Мабуть, німці відступили й готувалися до нового удару.

Тепер необхідно було скласти схему орієнтирів, тож знову в нагоді став бінокль. Я шукав особливі прикмети місцевості, і пріоритетними були місця, які були вже позначені на мапі. Відстань до них я міг визначити за допомогою мапи, лінійки та масштабу.

Погляд зупинився на одному куту рідколісся, потім на іншому. Я позначив орієнтири № 1 та № 2. Зазначивши на мапі місце, з якого велося спостереження, я зміг визначити відстань до орієнтирів — це чотириста сімдесят та п'ятсот вісімдесят метрів відповідно. Накресливши на карті орієнтирів пряму лінію, я взяв її за основний напрямок спостереження, який співпадав з напрямком позиції гармат батареї моєї бригади, котру мені потрібно було скоригувати. Лінія проходила від трикутника спостережного пункту майже на північ, де було Т-подібне перехрестя ґрунтових доріг за 1420 метрів від мене. Тепер мені необхідно було виміряти кут між основним напрямком спостереження і орієнтирами. Спрямувавши центр перехрестя бінокля на Т-подібне роздоріжжя, я порахував лінії кутової вимірювальної сітки, що відокремлювали його від кута рідколісся. Усього вийшло вісімнадцять великих і одна маленька, тобто 0,185. «Кут рідколісся один» назвав я орієнтир, зверху поставив його порядковий номер, знизу відстань до нього. Між основним напрямком і лінією на орієнтир намалював дугу зі стрілкою, над якою написав один — вісімдесят п'ять. Кут і відстань — дві координати, які визначали для мене орієнтир у просторі.

— Точно, і в нас вийшло п'ятсот вісімдесят метрів до кута рідколісся, — Олексій непомітно підійшов до мене і його несподівана репліка напружила мене.

Я обернувся і подивився на нього.

— Ну, нам необхідно ж знати, чи проб'ємо ми броню, — неправильно зрозумів він мій

погляд. — Якийсь у вас кут неправильний, сто вісімдесят п'ять градусів — то майже прямий, а у вас дуже гострий, — цього разу Олексій вирішив розмовляти не лише замість Василя Васильовича, але й замість мене.

— Ну це, дивлячись, на скільки секторів розбито твоє коло, — відповів я.

— Як на скільки? Усім відомо, що на триста шістдесят градусів!

— Ну, а артилеристи змовилися поділити його на шість тисяч.

— Не можу повірити, що така дурниця могла спасти на думку! Навіщо?

— Чому ж дурниця? — усміхнувся я. — От уяви, що до того перехрестя рівно кілометр, — і показав йому на основний напрямок.

— Ну, припустимо.

— А он із тих кущів неподалік перехрестя виїхав ворожий танк і нам необхідно передати на батарею дані про його місце знаходження.

— Та навіщо передавати. Бити по ньому прямою наводкою!

— Здається, ти занадто багато собі нафантазував, наразі без жодних припущень, — я дав йому бінокль. — Бачиш великі й малі рисочки?

— Так.

— Порахуй скільки їх між перехрестям і уявним танком.

— Від хрестовини — маленька, велика, маленька й половина.

— Одна маленька рисочка дорівнює п'яти частинам із нашого шеститисячного кола, а ти нарахував сімнадцять із половиною частинок. Оскільки куту в одну «тисячну» відповідає відстань рівна одній тисячній радіуса, а наш умовний радіус дорівнює тисячі метрам, то яка відстань від перехрестя до кута?

— Двадцять метрів.

— Чому ж двадцять? — здивувався я.

— Бо я перший раз трохи змістив бінокль, там дві великі рисочки між кущем і перехрестям.

— Ну що ж, гарно засвоїв.

— Зрозумів, то так придумали, щоби було легше розраховувати дистанцію. А за допомогою вертикальних рисочок тоді можна знайти відстань углиб?

— Не зовсім, це якщо нам відома висота якогось предмета й нам необхідно розрахувати відстань до нього.

— Добре, а як тоді робити розрахунки, якщо ціль далі або ближче місцевості, до якої нам відома відстань?

— На око, — відповів я.

— Та ну, ха-ха, — засміявся Олексій. — не треба мене дурити.

— Це дійсно так.

— Звісно, це якийсь артилерійський секрет, про який нікому не можна казати.

— Це точно, інколи про це краще взагалі не казати. Особливо піхоті, яку підтримує артилерія.

Олексій перестав усміхатися і уважно глянув на мене.

— Ви, мабуть, тут усе ретельніше перевірте, а я не буду відволікати, — сказав він і пішов.

Я не міг не погодитися з Олексієм, тому акуратно завершив роботу зі схемою орієнтирів. На ній з'явилися назви «Гирло один» і «Гирло два», «Хата Півд», «Міст». Велика ділянка за струмком залишилася без орієнтирів, які можна було прив'язати до мапи. Я довго придивлявся, вибираючи найпримітнішу місцину, й зупинився на рівчаку та лише потім зрозумів, що це саме те місце, де ми ховалися від зенітки. За високою травою нікого з заги-

блих не було видно. Небезпечне місце, ворог міг би підкрастися близько непоміченим. Згідно з мапою, до струмка, що протікав навпроти, було майже чотириста п'ятдесят метрів, на око до рівчака від струмка ще метрів двісті вісімдесят, а разом сімсот тридцять.

Був би поруч ще один пункт спостереження, ми тоді точно виявили би відстань до рівчака. Хоча, можливо, він десь поруч і був. Ще раз уважно оглянув місцевість у бінокль, але нічого схожого виявити не зміг.

На північ від нас зачалися німці, і з того боку було чути лише постріли їхніх гармат із закритих позицій. Взагалі за останню годину не було чути близьких пострілів великих калібрів, тільки рушниці, кулемети та розриви гранат. Я продовжував шукати пункт спостереження та майже на півночі, за верхівками прямокутного рідколісся, помітив якийсь рух, можливо техніка, але через особливості місцевості цей рух швидко сховався від мене за верховіттям.

— Пильніше придивіться за тим кущем коло прямокутного рідколісся, — підійшов я попередити протитанкістів.

— Ми те рідколісся назвали «Прямокутником». Там у середині, за тополями, яблуневий сад, — відповів Олексій.

— Зрозуміло. За ним якийсь рух. Не зміг розгледіти.

Василь Васильович навів протитанкову рушницю в тому напрямку, а я ж пішов до телефона і зв'язався з бліндажем взводу.

— Попередь командира, що з боку «Прямокутника», за північним кордоном рідколісся, було помічено рух нерозпізнаної техніки, — повідомив я зв'язківця. — Ніяких звісток із дивізії не було?

— Нічого, тихо, — відповів він.

Звуки пострілів наближалися до нас. Як я не пильнував за місциною, нічого побачити так і не зміг. Околиці села, рівчак — ніякого руху, тихо. Постріли лунали з північного сходу, але й там нічого не було видно. Тож я вирішив уважніше придивитися до наших флангових позицій на сході. На відстані приблизно в півтора кілометри з наших траншей виднілися ледь помітні пульсуючі струмінчики білого диму — це стріляв кулемет. Придивившись уважніше, я побачив за пагорбом закопані танки, які все ще були поза зоною видимості німців — це була засідка.

— Піхота пішла! — вигукнув Олексій.

Наблизившись до нього, я побачив, як з боку рідколісся прямувала група з восьми людей. Це відступали наші. Досягнувши струмка, вони залягли на його схилі перед нашими окопами з іншого боку.

Раптом метрів за триста від нас із якоїсь шпарини почав стріляти кулемет. Віддалений гуркіт гарматного пострілу майже перекрив не менш віддалений вибух. Я спрямував свій бінокль на звук розриву і побачив, як земля і пил осідають навколо наших прихованих танків. Гарматні постріли з двох різних стволів пролунали ще раз за разом. Одна машина спалахнула. Новий залп, і ще два танки загорілися. Один з наших танків визначив напрямок ворожого обстрілу і встиг відкрити вогонь у відповідь, але за мить і він задимівся. Із деяких підбитих машин встигли вистрибнути танкісти.

Я знову вийшов на зв'язок зі взводом.

— Що там за лісом? Бачите?

— Декілька німецьких танків, скільки невідомо. Їх піхота зайняла весь «Прямокутник», — відповів мені Саша.

Дзвінкий та короткий звук вирвався з протитанкової рушниці Василя Васильовича.

— Є влучання! — зрадів Олексій.

— Куди? Де? — запитав я його.

— Он, у дальній кут «Прямокутника» танк заїхав. Уже гусениці немає!

Гусениці дійсно не було, але це ніяк не завадило йому вистрілити. Біля нашого кулемета від вибуху розлетілася земля. Т-IV виїхав його знешкодити, щоб німецька піхота мала можливість дістатися наших траншей.

Василь Васильович зробив ще одну спробу, але протитанкова рушниця була тут безсила й не могла завдати більшої шкоди. Тим не менше, танк задимів. Постріли і вибухи, здавалося, лунали звідусіль, і тому я не міг визначити на слух, звідки в нього стріляють. Але тут допоміг бінокль — я побачив 76-міліметрову гармату, яку викотили на захід від нас на південну околицю села майже під самим мостом. Вона гатила без зупинки, постріл за пострілом. Найімовірніше це був найшвидший темп стрільби, на який вони тільки були спроможні, і я вже нарахував майже десять пострілів за хвилину, та поруч виринула куля вогню і диму, характерна для вибуху фугасу, і бійці розрахунку розсипалися врзнобіч. Ніхто не піднявся.

Два танки з'явилися з-за дальнього кута «Прямокутника» й найкоротшою дорогою швидко рушили до струмка. Там понад берегом пагорб прикривав їх лівий борт від наших траншей. Знову пролунав дзвінкий та короткий звук пострілу поруч. Один танк зупинився, це була легка машина. Ще постріл Василя Васильовича. Він був уважним у своїй справі, і з двох танків вибрав той, який був меншим і якому він точно пробив би в борт.

За танком, прикриваючись від наших позицій, бігла піхота, яка зупинилася біля застряглої машини. Вони не наважувалися ні повертати назад, ні продовжувати атаку. Башта танка ожила, навколо неї з'явився дим, характерний для кулеметної черги. Василь Васильович знову вгасив по ньому, проте ніякої шкоди не завдав, але привернув до себе увагу. Танк спрямував на нас дуло, і в бінокль я побачив його чорну безодню. Спалах, гуркіт. Я пригнувся. Просвистіло десь над головою. Розрахунок протитанкової рушниці не злякався і припиняти стрілянину не збирався. Олексій подав патрон.

Троє наших піхотинців, які раніше відступили з негустого лісу, ховаючись за вигинами місцевості, підібралися до завмерлого легкого танка. Двоє з них залягли і почали стріляти по піхоті за танком, а третій швидко наблизився до нього і, скориставшись моментом, поки танкісти прицілювалися, кинув у танк гранату. Від вибуху танк спалахнув, а танкісти, які намагалися вибратися з нього, потрапили під кулі.

Саме в цей час перший танк Т-IV, якому вдалося перетнути відкриту ділянку, виїхав з-за пагорба і впритул розстріляв наші траншеї. Земля, дошки укриття і незрозумілі фрагменти злетіли вгору. На цьому він не зупинився і повернув ще далі за пагорб, де наші піхотинці залягли на березі струмка, та майже всіх їх викосив із кулемета. Лише один втік до трійки, яка щойно штурмувала танк.

Протитанкова рушниця Дегтярьова була не здатна вразити Т-IV, який і далі знищував наші траншеї. І до нього вже наближався штурмовий загін німців.

Я подивився на наш правий фланг. На сході мені було видно і ближній кут «Прямокутника», і весь його південний лісистий кордон, з дальнього боку якого виїхали ще два танки. Вони знищували оборонні позиції далі на південний схід позаду нас. Німецька піхота на тій ділянці вже вдерлася в траншеї і вела ближній бій.

Знову розглядаю поле бою перед нами. З дальнього кута рідколісся виїхав ще один Т-IV і почав рухатися вздовж діагоналі, тобто прямо на нас. Його супроводжувала піхота, яка перебігала від одного укриття до іншого. Протитанкова рушниця, що була поруч зі мною, випустила кулю в його бік. Знову пролунав постріл, ще один, і гусениця злетіла. Танк зупинився майже перед окопами, трохи більше ніж за триста метрів від нашого шанцю. Його гармата вгатила, й на нас посипалася земля від вибуху поперед пагорбом. Танку було важко в нас влучити, оскільки ми розташовувалися значно вище за нього.

Штурмова піхота і далі наближалася, ховаючись від вогню з наших окопів. Та ось вони підійшли на відстані кидка гранати й одразу ж цим скористалися. Три вибухи припали точно на траншеї.

Я дістав свій маузер. Хоч на прицільній планці цієї моделі й була присутня цифра в тисячу метрів, та навіть триста метрів до ворога вже були поза ефективним вогнем цього пістолета. Поряд Василь Васильович наполегливо стріляв у Т-IV, і навіть звідси було чути, як кулі брязкали і рикошетили від нього.

— Стріляйте краще по піхоті, ви йому вже нічого не зробите, — сказав я, прицілюючись у німців.

Нас захитало від нового розриву попереду. Цього разу вже ближче.

— Зараз Василь Васильович його засліпить, — пояснив мені Олексій.

— Моя повага його влучності, — відповів я і вистрілив у контур німця, який висунувся зі шпарини в полі. Куля полетіла з невідомою мені похибкою.

Я почув знайомий гул у небі, озирнувся і радісно вигукнув:

— Ось це так підкріплення!

Олексій обернувся і з радості аж зацибав, розмахуючи руками.

Над нами пролітала ударна група з шести Іл-2. Вони розвернулися і взяли курс майже паралельно нашій позиції.

Я переводив будильник на моїй саморобній бомбі й радів новим обставинам. Та ситуація стрімко змінилася. На переріз нашим штурмовикам летіли німецькі винищувачі. Чотири Іл-2, які йшли позаду, відійшли від траєкторії і почали маневр, щоб мати змогу вести повітряний бій. На взнаки далася їх завантаженість бомбами, і навіть не вірилося, що такий повільний розворот можливий у польоті. Пара головних Іл-2 зайшла в піке і скинула протитанкові бомби. Перший узяв траєкторію, за якою міг накрити Т-IV біля наших траншей, Т-IV без гусениці перед нами і два танки, які просувалися північніше. Впали перші бомби, частина з яких влучила у Т-IV біля траншей, але далі черга з німецького винищувача зрізала штурмовик, і бомби, які не встигли випасти з відсіків почали детонувати в самому літаку, розриваючи його на частини, які залетіли десь за наші спini. Другий Іл-2 скинув свої бомби за «Прямокутник», поза зоною видимості з нашої позиції. Скидав довго, щоби повністю звільнити люки. Ще один із чотирьох Ілів не встиг вийти з маневру і його фюзеляж задимівся і спалахнув.

У небі над нами пролетіла пара німецьких літаків «Фоккевульф». Вони набрали висоту й пішли на розворот. Один підліт до позицій — і жоден із них не промахнувся.

— От біси! — вигукнув Василь Васильович та продовжив свою напружену роботу. Знову пролунав постріл його рушниці й почувся брязкіт по металу. У відповідь черга з кулемета здійняла шматки землі над нашим бруствером. У цей час наші піхотинці зайняли вигідну позицію на зламі траншеї і не підпускали німців. Т-IV навів гармату на них. Фугас влучив у самісіньку верхівку насипу перед ними, і в затягнутому димом окопі вже не було помітно жодного руху.

Пролунав іще один постріл із протитанкової рушниці, але відстань і невелике відхилення корпусу танку по осі від нашої позиції робили всі зусилля розрахунку марними.

До німців підійшло підкріплення, яке знову закидало траншею гранатами. Олексій подав набій до рушниці і швидко схватив «мосінку», щоб відстрілюватися від ворога. Те саме зробив і я.

Три Іли, які ще не скинули бомби, лягли на зворотний курс, у напрямку нашої оборони. Фоккевульфи вже розвернулися і намагалися їх наздогнати.

— Дивіться! — окликнув нас Олексій і показав кудись вгору. — Зараз він йому покаже.

Іл, який скинув бомби за «Прямокутником», летів прямо на нас, і на цій же лінії був Т-

IV без гусениці.

— Тільки, якщо в нього протитанкова гармата, бомби він уже скинув, — зауважив я.

Один із Фоккевульфів відлетів від напарника й ліг на хвіст Ілу перед нами. Ця ціль була для нього набагато ближчою. Черга з кулемета і задньої кабіни Іла пройшла повз німецький літак. Він пірнув поза зоною ураження і, набираючи висоту, відстрілявся, але не влучив. Та вже за мить він опинився над Ілом і пішов у піке, трасуючі кулі пролітали все ближче і ближче до літака.

Дзвінкий постріл уже звично брязнув поряд. Фоккевульф окутав дим та полум'я. Я подивився на протитанкову рушницю, її дуло було спрямоване вгору.

— Кляті біси! — у голосі Василя Васильовича чувся тріумф.

Іл пірнув над Т-IV. Коротка черга з двох довгих гармат під консолями крила й одразу за нею друга. Скрегіт та брязкіт металу, схоже, що снаряди потрапили в кормову частину корпусу та башту. Цівки диму здійнялися над технікою, а з люків вилізли двоє танкістів та намагалися витягнути третього.

— Олексію, набій!

Гучний вигук привів до тьми другий номер розрахунку і вже за мить рушниця була готова до пострілу, який одразу ж і пролунав. Той, хто не встиг зіскочити з танку, переламався навпіл і злетів на землю.

Без підтримки техніки й зазнавши втрат, штурмова група відходила до рідколісся на перегрупування. Ми з Олексієм поодинокими пострілами намагалися вцілити вояків, які переміщалися від укриття до укриття. Троє з наших піхотинців вибралися з окопів і, зайнявши вищу позицію на пагорбі, назавжди зупинили ще двох німців.

— Оце так постріл! Екіпаж Ілу зобов'язаний вам життям! Та й ми, мабуть, теж, — захопився я влучністю Василя Васильовича.

— Ох я цих бісів крилатих ненавиджу, особливо виродків-співаків із сиреною, — він тримав у руках шлемофон та, подивившись мені в очі, додав: — Мій син був танкістом і загинув через них. Ти ж питаєш за шлемофон, так це його.

— Ну що ж, сподіваюсь, ви отримали те, що хотіли.

— Олексію, друже! — Василь Васильович підбадьорив розгубленого Олексія: — Впорався ти чудово, молодець!

— Ті два танка зі східного флангу! Подивіться, вони вже з піхотою нам за спину просунулись, — стурбовано пробурмотів Олексій.

Я взяв бінокль і подивився в напрямку, вказаному Олексієм, але нічого не зрозумів. Танків дійсно не було видно, і було незрозуміло, які саме окопи зайняті німцями.

— Думати немає про що, треба готуватися до нової атаки. А ти, артилеристе, уже б наладив зв'язок зі своєю батареєю нарешті, — докорив мені протитанкіст.

Слушне зауваження, але зв'язатися зі взводом не вийшло — телефон не працював. Швидше за все, десь перебило дріт. Перевіривши все в межах траншеї і не помітивши пошкоджень поряд, я пішов уздовж лінії зв'язку до бліндажу.

Мені назустріч ішли три червоноармійці. Здалеку двоє з них видалися мені знайомими і, наблизившись, я їх дійсно впізнав, вони мене також. Вони відреагували відповідно, хапаючи за зброю і вигукуючи:

— Не рухатись! Дістань і поклади пістолет на землю, — по голосу я впізнав і третього.

НКВС прийшло за мною на передову — щось досі небачене.

Глава 7

— Вчасно ми його перехопили, уже намагався нахивати п'ятами до німців, — цьому сержанту я не сподобався ще під час першої зустрічі.

Поки НКВСники, які мене затримували позаминулої ночі, оглядали речі, на мене спокійним і зацікавленим поглядом дивився власник голосу нічного допитувача. Самовпевненість і самозакоханість були помітні в неприродньо стрункій поставі і випнутій щелепі, за допомогою якої можна було дивитися вниз, ніби зверху, навіть на вищих людей. Порівняно зі своїми підлеглими, також армійцями, він мав охайніший вигляд і був одягнений у доглянутий не по-фронтовому одяг. Його пихатість трохи змазували дрібні і невиразні риси обличчя з тонкою лінією губ, які контрастували з великими сталевими-сірими очима.

— Дивіться, він мапи замінував. Хотів їх знищити, якщо не вдасться передати ворогу.

Сержант віддав мій пакунок командирі. Той уважно оглянув його, від'єднав будильник із запалом та жбурнув його в бік. Самі ж мапи склав у свою папку-сумку, перекинуту через плече.

— Ведіть його до машини, — скомандував він.

Наближалися сутінки. Інтенсивність боїв, судячи з вибухів, набагато знизилась. Ми дійшли від траншей і наблизилися до дороги.

— Зв'яжіть йому руки, — наказав він холодним, спокійним голосом, коли ми опинилися біля «Вілліса».

Сержант дістав із машини шмат мотузки, мабуть, один із їхніх основних інструментів, і, смикнувши мене за рукава, почав зав'язувати руки на надійний вузол. Лейтенантик стояв праворуч від мене й уважно спостерігав за якістю виконаної роботи. Допитувач обійшов нас і став за моєю спиною.

— Готово! — рывкнув сержант, смикнувши із силою за вузол між руками.

Біля вуха гучно ляснуло, через момент ще два рази, і перш ніж я встиг повернути голову, холодне залізо зі швидкістю вдарило мене в скроню. Ноги підкосились і, впавши на кузов машини, я сповз до землі на коліна. Лейтенантик та сержант лежали з простріленими макітрами переді мною. На їхніх нещодавно живих обличчях красувалася щира гримаса здивування.

— Не придурюйся, — мені під бік залетів носок чобота. — Підіймайся.

Допитувач стояв наді мною, тримаючи в руках «люгер» із глушником.

— Я, звісно, чув, що ви навіть своїх не дуже жалієте, але щоб так! — виказав я своє здивування, підводячись.

— Ці собаки прибудні не можуть бути своїми пристойній людині. Затягуй їх у кузов.

Машини невисока, тому запхати в неї два трупи, навіть зі зв'язаними руками, виявилось легше, ніж здавалося спочатку.

Доки я відсапувався, допитувач заскочив за кермо, скинув передачу та з'їхав у найближчі кущі. І коли в мене тільки промайнула думка тікати щосили, він вийшов із паролі просто на мене.

— Вперед, по дорозі, — він показав мені напрямок за мою спину, — впевненим та швидким кроком.

— Навіщо ти мене залишив живим? — я сумнівався в доцільності цього питання, та мені не подобалася перспектива померти з таким самим придуркуватим здивуванням на обличчі, як ті двоє НКВСників.

— Хочу дати тобі можливість побути собою справжнім.

Від несподіванки я зупинився, та отримав поштовх у спину.

— Тільки без драми та не збивай темп, бо твої нові можливості швидко зникнуть.

— Як дізналися? — запитав я якомога спокійнішим тоном.

— Розповіли мені про одну медсестричку із сусідньої дивізії, яка тебе побачила і впізнала. Ти вже здогадався, хто вона? — він тицьнув мене в спину дулом пістолета і, коли я обернувся, вказав на вузьку стежку ліворуч від дороги. — Чому мовчиш?

— Тема болісна. Не думав, що вона мене викаже, — раптово мої мрії, які й так здавалися малоймовірними, остаточно рухнули і всією своєю вагою розмазали наміри, сподівання і досягнення. Стало неважливо, куди і з ким іти, що робити й що казати. Я не хотів її бачити.

— Через жінку засмучуватись? Не очікував такої слабкості, ти мене розчарував.

— Ти мене також розчарував. Прикривався службовими обов'язками на благо держави, а виявилось, що ти звичайний егоїстичний і самозакоханий зрадник, який не може побудувати близькі й довірливі стосунки з людьми. Ти можеш діяти тільки у своїх інтересах, усе інше — маніпуляції.

— Зрадник? Я німець! Так сталося, що мої батьки загинули під час тієї війни, і тітка, яка мене прихистила, вирішила, що цей факт моєї біографії слід приховати, зважаючи на недружні відносини між нашими країнами.

— То із чого ти взяв, що нас приймуть із розпростертими руками? Через національність?

— Не турбуйся через це. Я співпрацюю з ними ще з початку війни. Встиг вийти на контакт з Абвером в окупованому Києві, повернувся до дому в Харків, наче й не був під окупацією. Розумієш? Хоча як? Ти ж звик до того, що в житті все важко складається.

— Одразу перестав турбуватися. Вас там у НКВС навчають спеціально підбирати слова для заспокоєння? — я вгамував свої емоції та прийшов до тям.

Ми спустилися до чагарника, а далі за ним виднілася місцевість попереду. Він став збоку і трохи позаду. Я впізнав місцину. Ми опинилися північніше «Прямокутника». Його частину було видно вдалині. Далі попереду і праворуч — траншеї, а перед нами був рівчак та захаращене русло струмка.

Він поклав мені руку на плече:

— Подобається така пропозиція? Німці мають якусь нездорову симпатію до вашого колишнього дворянства, тож вони знайдуть вам гідне місце, — і тієї ж миті він повалив мене, вдаривши під коліно. — Подумай поки що.

Він запхав мені до рота кляп і прив'язав ноги до дерева іншою мотузкою, після чого зник у щільній вечірній темряві.

Так само зникав того вечора в темряві силует Тараса. За кілька миттєвостей фари знову освітили його, після чого пролунав скрегіт гальм і глухий удар тіла об залізо. Машина за інерцією бездушно гойднулася, переїхавши його та зупинившись на мить, зірвалася щосили в ніч.

Я вибіг на дорогу й жахнувся. Усі мої сподівання на те, що він залишився живим, одразу розвіялись, коли я зрозумів, що машина гойднулася, переїхавши його голову.

Таксофон був уже за перехрестям. Межа, яку я не зміг перетнути і яка змінила моє життя, мою особистість, моє минуле й моє майбутнє.

Прийнявши рішення, я без вагань повернувся на місце аварії. Скинув свій піджак і обміняв його на піджак Тараса. Перевірив, чи всі документи на місці, і згорнув його так, щоб не капала кров. Швидким кроком я пішов звідти, але повернувся поміняти взуття. У нього були примітні нові черевики.

Допитувач повернувся, коли вже зовсім стемніло. Розв'язав ноги, але кляп залишив.

— Хочеш жити, слухай уважно! — сказав він тихо. — Я йду позаду і вказую тобі дорогу. Пістолет наготові, вагатися не буду.

Вибравшись із чагарника, ми трималися низини і дійшли до глибокого рівчака. Ми спустилися по ньому до русла струмка і, перейшовши на інший берег, пішли старицею, наче в тунелі, вздовж невеликих прирічкових дерев і кущів. Безлюдно й тихо було впродовж нашого шляху. Когось йому, певно, довелося вбити, щоб звільнити дорогу. Густина темряви в захаращеній низині вже заважала вільному пересуванню.

— Повільніше, не нароби шуму, — почувся шепіт за спиною.

Коло гирла струмка схили берегів стали більш пологими й темрява трохи відступала. З тіні виринув силует людини. Не було сумнівів, що допитувач теж його бачив, але ніякої реакції з його боку не було.

Людина тримала в руках найновіший пістолет-кулемет ППС, спрямувавши його у землю перед ногами. Ми наблизилися до нього.

— Навіщо ти його притягнув? — я впізнав голос — це був Манкін, вечір неприємних сюрпризів продовжувався.

— Засоромився дивитися йому у вічі? Що ж, я не міг тебе позбавити цієї насолоди.

— Мені на зло?

— Тобі на зло? Не сміши мене, він серйозно задумався над тим, щоб долучитися до переможців. Та й полонений офіцер, ти ж сам розповідав, що він має докладну інформацію про розташування великокаліберної артилерії, — ця фраза мене насторожила. — Але зосередьмося. Шлях вільний?

Манкін кинув на мене погляд, розвернувся і мовчки пішов уздовж притоку. Допитувач копнув мене в плече. Ми дісталися до витоку притоку і тут уже схили були нижчі за наш зріст, але рослинність і темрява однаково ховали нас. Манкін, закинувши пістолет-кулемет на паску за спину, ліг на схил і підліз до його верхів'я, щоб роздивитися навкруги.

— Готові? — запитав він, озирнувшись.

— За командою біжиш за ним. Зрозумів? — допитувач уважно подивився мені в очі, я кивнув.

— Рушили! — Манкін, згрупувавшись, стрімко вискочив зі схилу й побіг. Я за ним. Позаду чулися шарудіння і кроки, допитувач не відставав.

Чисте небо, рясно всіяне зірками, з ранішнім місяцем на горизонті, не давало світла, але очі вже давно звикли до темряви. Одразу за схилом ми швидко проскочили вузьку смужку трави та вибігли на стежку. Манкін побіг ліворуч. Я заквапився на секунду і несильний поштовх наздогнав мене.

— Не провокуй!

Стежка вела повз траву і кущі до нерівномірно скошеного поля, і тільки коли я відчув запах гару, я зрозумів, що воно було понівечене полум'ям. Манкін звернув зі стежки і побіг полем. Його темний силует, здавалося, плив у напівпрозорому тумані від попелу, збитого з обгорілої стерні. Деінде виднілися прямокутні контури побитої техніки. Око вже розрізняло безліч чорних, сірих та темно-синіх відтінків. Раптово біля Манкіна спалахнула невелика вогняна куля і в небо злетіла освітлювальна ракета, яка ліхтарем зависла над нами.

— Ти йолоп! — крикнув допитувач.

Праворуч від траєкторії нашого бігу блимнуло полум'я і одразу свист куль і тріск кулемета розрізали простір навколо нас.

— За мною! — вигукнув Манкін і щосили побіг ліворуч.

Я пригнувся і подивився, куди він прямує. Кулеметна черга розрила землю просто переді мною. Не час квапитись! Біг Манкін у бік якоїсь техніки. Там я його майже наздогнав

та перед цим впав за ним у вирву, у яку похилився німецький танк. За нами влетів допитувач.

— То що ти тут впав? — крикнув на нього Манкін, — Реалізуй свій геніальний план.

— Я винен, що такий дурень, як ти, не дав нам підійти на відстань, де б це було можливим?

Як ці двоє зійшлися разом та що Манкіна спонукало на зраду, я навіть не міг уявити, але бути частиною їхнього плану бажання не мав. Отже, поки вони сварились, я притулився на опорний коток і почав розпилювати мотузку об вирвану звисаючу частину гусеничного захисту.

— Нумо я послухаю, як би ти діяв на моєму місці, щоб запобігти тому, що трапилось? — Манкін підвівся на повний зріст і впритул наблизився до допитувача.

— Ти що, дійсно не розумієш, що без мене тобі там ніхто не повірить? Відійди від мене! — він вихопив свій люгер та поки не наважувався спрямувати на Манкіна, той так само дістав з-за спини ППС.

Коли мотузка порвалася, я, не вагаючись, швидко стрибнув у напрямку задньої частини танка та якнайшвидше оббіг його. Вся надія була на мій зір, бо якщо те, що я помітив перед падінням в яр, мені здалося, значить, справи мої кепські. У небо здійснялись освітлювальні ракети з обох боків фронту. Знову кулеметна черга кулями дряпанула залізну броню, я впав на землю, брязкіт розкотився над головою. Нарешті додумався витягнути кляп.

— Ну от і догрався, краще б за ним слідкував, — почувся голос з того боку.

— Так це ти його притягнув, сам би із цим і розбирався!

Треба було вставати обережно, щоб мій силует не побачили здалеку, отже, я притулився до танка. Потім видерся на борт і опинився ніс до носа з мертвим німецьким танкістом, що звисав з башти. Зір мене не підвів, я потягнувся до кобури і майже торкнувся її. Зупинила мене черга з пістолета-кулемета. Кулі влетіли в темряву. Клятий Манкін! Тільки б дотягнутися до паска... ще одна черга та металевий брязкіт. Я вилетів з танка на землю разом з мерцем. Кобура була під рукою, пістолет опинився в руці, і коли з лівого боку промайнула тінь, куля полетіла в тому ж напрямку. Більше ніхто не наважився визирнути.

— Неправильний вибір, — голос допитувача пролунав із башти, — ця країна позбавила тебе шансу на вільний вибір майбутнього через твою класову належність у минулому. То якого біса ти готовий померти за неї?

Цікаво, вони дійсно думали, що в ситуації, коли їх двоє озброєних проти мене, я здам своє розташування, вирішивши побазікати про мотивацію? Манкін ліворуч чи праворуч? Та байдуже! Доки не запустили нові освітлювальні ракети, треба діяти. Обережно, вивіряючи рухи, я заліз на борт. Допитувач мав ховатися за баштою, тож не зволікаючи, я заскочив на неї і майже влучив у нього, але він встиг зреагувати та ухилився. Довелося звалитися на нього всією вагою, і через мить ми борсались у вирві. Його зап'ястя під моїм коліном, ліктем він дістав мене по потилиці. А ось поруч і мій пістолет, та ні — це його Люгер. Не встиг я його навести на допитувача, пролунала ще одна черга.

— Не чіпай його!

Як це він промахнувся? Я викрутився, прикрившись допитувачем, та, піднявшись, потягнув його за собою, приставивши ствол до скроні. Він ледь підвівся, похитуючись.

— До речі, в мене залишився останній патрон. Ти пам'ятаєш, що він вмів робити? — я не думав, що в мене можуть з'явитися сумніви, але вони з'явилися. І, безумовно, перша думка була про те, що він мною маніпулює. Та посіяне зерно дало паростки.

— А-а, розумієш, що без мене ти мрець, — промимрив допитувач, який ледь оклигав від удару.

Нові освітлювальні ракети здійснялись у небо.

— Ми всі тут за мить мерці. То що, розумник, можеш запропонувати, як вийти із цієї ситуації? — промовив Манкін.

— Розумник, так. Але в нас тут є дурник, якого тільки куля виправить, тож виріши цю ситуацію та й годі. Ну що, готовий померти за свої ідеали?

— Ти занадто балакучий, як для людини зі стволом коло скроні, — здивувався я. — А ідеалів у мене немає, але є мої бойові побратими та погляди на життя того хлопця, особистість якого я позичив.

Манкін зробив обережний крок у наш бік та спустився до вирви, я потягнув допитувача до корми танка.

— За яких побратимів? Вони, що не бачать, як тут свої до своїх же ставляться? Он бери приклад із нього й мене. Не може бути цілі важливішої за свій добробут.

Старі ракети ще не встигли впасти, як у небо здійнялися нові.

— Як воно можливе без усвідомлення добробуту важливих для тебе людей? Та й на якого монстра перетвориться ця країна, якщо всі, хто зможе показати приклад добра та людяності, будуть тікати?

— Тебе тільки куля виправить, — зробив висновок допитувач.

— Нумо, я покладу зброю і ти покладеш зброю, та всі підуть туди, куди їм заманеться, — запропонував Манкін.

— Його не можна лишати живим. — він і далі мене провокував.

— Ти хоч раз можеш щось запропонувати замість того... — свист зупинив обурення Манкіна і за мить пролунав вибух.

Допитувач вислизнув із мого захвату, коли я намагався впасти на нього, ховаючись від уламків. Тож, не маючи прикриття, треба було швидко сховався за кут, а там далі тікати за танк. Ось ми і знову опинилися в тому самому становищі. Свист і неподалік ще один вибух мінометної міни. Але на місці не можна було залишатись і я підійшов до переднього краю танка. Визирнув із люгером наготові, і якраз навпроти ствола опинилось обличчя Манкіна. Кляті сумніви, він не підняв свою зброю, а протягнув руку. Нехай буде, що буде, я віддав йому пістолет.

Прогриміла черга з пістолета-кулемета, потім ляснув люгер, усе наче в тумані.

— Він мертвий, — пролунав голос вдалечині, — треба швидко звідси вшиватися!

Мінометний розрив.

— Поповзли. Та лягай, йолопе, — ледь чувся голос допитувача...

Глава 8

Епілог

— Знову кулеметники почали гасити по нам. Десь поряд прилетіла міна і я зрозумів, що це нагода. Гепнувся навпростець і завмер. Він якраз повз поруч, тому за мить опинився коло мене та почав трусити за плече. «Живий? Агов, чуєш? Казав же йолопе, лягай!» Надовго він не затримався, а я так пролежав би й до ранку, можливо, б нарешті виспався.

Смішки та схвальні підтакування прокотилися серед небагатьох слухачів.

— Намагався роздивитись, чи дістався він до їхніх позицій, та марно. Щойно зник із поля зору, то я його потім уже й не побачив, навіть тоді, коли підвівся. Повертаюсь до танку, а там наш хвацький артилерист, крім пістолета позичив у танкіста ще й цигарки, та сидить, ховаючи вогника у воронці і дивиться з-під лоба на мене. От уже ж нетерплячий. Два рази нам майже зірвав плани через цю рису.

— Я б це назвав дієвістю, а не нетерплячістю. Та й, можливо, треба було ввести його в курс подій? — прокоментував начальник артилерії дивізії.

— Так би в рапорті й написав, якби все склалося інакше. І хочу зазначити, що запропонував такий план не я, а самі знаєте, хто. Вона ж то краще знає його характер.

Те, що Манкін виявився не артилеристом, було логічним продовженням моїх підозр. Але мені досі не вірилось, що Анюта стала контррозвідницею, а тим паче, що саме вона, впізнавши мене, запропонувала план, у якому я був приманкою.

— То що, майоре, ви задоволені тим, як усе склалося? — запитав начальник артилерії в Манкіна.

— З одного боку, я гадаю, якби не так звана дієвість Лукіта, можливо, вдалося б уникнути загибелі двох НКВСників, а з іншого, взагалі невідомо як би все склалося якби він не застрибнув на той танк і не врятував розвідників. Але, найголовніше, що основна частина операції з фальшивими мапами виконана так, як ми й задумували.

Загибель двох чекістів і зникнення третього спричинили неабиякий скандал, почався пошук винних. Та коли контррозвідка розкрила деталі перебігу подій керівництву НКВС, то ті почали коситися на мене. Вони думали, що я спровокував своє перше затримання ініціативою з танком і порятунком розвідгрупи. Якби ж то все відбувалося за планом і допитувач зацікавився би мною тільки після доносу Анни в ролі медсестри, то перебіг подій був би іншим. Він не слідкував би за мною упродовж усього часу виконання операції і дізнався би про важливі мапи, коли б мене притягнули його підлеглі з пункту спостереження, ну а потім сам тихенько і втік би. А я думав про те, що лише дивом не отримав кулю в голову.

— Як, не жалкуєте, що дали їм шанс? — начальник артилерії звернувся до командира дивізії.

— Ви квапите події. Те, що німці два дні обстрілювали та бомбили хибні цілі нашої артилерії і опорні пункти, ще не означає, що вони потрапили в пастку. Це також може бути подвійна гра з їхнього боку, — огрядний генерал-майор не визнавав вчинки й зусилля — тільки результат був важливий для нього. З тилового бліндажа все виглядало зовсім інакше, втім, як і після усвідомлення неминучості власної загибелі. У невеликому підземному приміщенні зібралося небагато народу, але тільки я був лейтенантом, тобто мав найнижче військове звання. Тож, можливо, із цим був пов'язаний мій скепсис щодо об'єктивності оцінювання наших вчинків.

— Бачив я вчора розгромлену позицію з дерев'яним макетом гармати. — вставив Манкін. — Вона навіть із землі здавалася справжньою, поки ми не підійшли ближче. Тож їхня

розвідка не мала побачити підробку.

Генерал-майор проігнорував зауваження Манкіна й подивився на мене.

— Досі тут? Уже давно мусив бути на передовому пункті. Такий момент можеш прогавити! — він цікаво виклав обставини, наче я міг туди не піти.

Бліндаж розташовувався відносно далеко від передової лінії оборони, та мені було необхідно потрапити до позицій ближчих до поточного місця. А з огляду на те, що ранок тільки починався, часу було вдосталь.

— Він хоче, щоб йому дали відпустку на кілька днів, — підморгнув мені Манкін.

— Зараз? Навіщо? — здивувався генерал-майор.

— Та провідати одну так звану «медсестру» із сусідньої дивізії.

— Ту, що його «здала»? Дуриш нас? — запитав начальник артилерії.

— Ви в нього цигарку попросіть і подивіться, чия фотокартка буде в портсигарі.

Усі навколо дивилися на мене з невисловленим запитанням.

— Генерал-майор, ваша правда, мені вже дійсно треба бути на пункті спостереження. Дозвольте піти.

— Його найстрашніша рана завдана коханням, а ви, товаришу Манкін, чомусь вважаєте дотепним її ворушити! — прокоментував начальник артилерії.

— Він свій вибір у житті зробив не на користь кохання, тож я не думаю, що в нього там рана, як поетично ви це змальовуєте.

— Такі нагальні питання військового керівництво, сподіваюсь, може, розглянути без мене. Дозвольте йти.

— От ти гостроязичий, — зауважив генерал-майор. — Але тобі не дозволено покинути розташування командування, не надавши пояснення щодо питання, яке ж ти сам і розцінив, як нагальне.

Я виструнчився і швидко та голосно відрепортував:

— Товаришу генерал-майор, я, безперечно, хочу побачити цю дівчину в майбутньому, але зараз мої думки суцільно поглинуті поставленими переді мною військовими завданнями.

— Дозволю йти, вільний. А про відпустку поклопочуся перед твоїм командуванням.

Я козирнув і, розвернувшись на підборах, підморгнув усміхненому Манкіну.

— Хоча хвилинку, — зупинив мене генерал-майор. — Яке твоє справжнє ім'я?

— Максим, Максим Гармаш.

— Гармаш? Ну що ж, козаче, постаралися ви добре, а там побачимо.

Біля виходу з бліндажу на мене чекав Іван. Я навіть не встиг нічого запитати.

— Усе працює.

— І ламатися не збирається?

— Не те, що не збирається, навіть не шукає такої можливості.

— Мені твій оптимізм до вподоби. Ну що ж, уперед!

Розвалена дерев'яна гармата дивилася дулом у низ великої воронки. Уздовж дороги ми побачили ще кілька таких воронок, і всі вони були зібрані в один ряд. Сумнівів не було — тут попрацював бомбардувальник.

Мої управлінці організували тут один із пунктів спостереження, після того як подивилися на цю місцевість з боку ймовірного наступу ворога. Висновок був однозначний: тільки самогубці можуть спостерігати з такої очевидної і помітної точки, тож німці про нас навряд чи так погано подумують. Звісно, на такий відповідальний напрямок мусив піти командир, а Ваня знову засумував, що радіостанція працює добре.

Та основною перевагою цього пункту спостереження, безумовно, була панорама. Місцевість попереду проглядалася майже на сім кілометрів углиб та практично на всю ширину

мішка-пастки, у який, як ми сподівались, потраплять німці.

— Все готово! — вигукнув рядовий спостерігач, коли ми спустилися до викопаної коло воронки ями, — які ще будуть вказівки?

— Вільно, Максиме. Дротовий зв'язок із вашим пунктом працює?

— Так, телефон біля стереотруби.

— Тоді можеш іти на свою позицію.

Він козирнув і хвацько вистрибнув із ями.

Над нами була натягнута маскувальна сітка, що лишилася від макету гармати. Звісно, тієї прохолоди, як у підземному пункті спостереження, не було, але від сонця вона захищала. Ваня тим часом поставив радіостанцію на збиту з уламків гармати лавку та сам присів поруч.

Стереотруба стояла на тринозі, трохи визируючи об'єктивами у вузьку шпаринку над насипом землі. Її вкривали гілки ліщини, покладені одна на одну і переплетені маскувальною сіткою. Висота окулярів та глибина ями давали змогу зручно стояти на повний зріст та відчувати себе захищеним. Єдиною незручністю була неможливість дивитися на місцевість без стереотруби відразу після того, як відвертаєшся від окулярів. Тому для вільного огляду треба було скористатися сходинкою праворуч. Над нею ж була вирізана в землі ніша, у якій стояв телефон.

Я зазирнув в окуляри. Суцільний зелений килим. Що ж, одразу стала в нагоді і сходинка. Попереду те саме, що я побачив через стереотрубу: суцільний зелений килим, але привалений зверху блакитним. Горизонт виглядав приголомшливо, і це була просто найгірша ділянка для коригування артилерійського вогню, яку я коли-небудь бачив. Пологий схил від нашої позиції натикався в інших місцях на вигини місцевості, а іноді обходив невеликі пагорби і так далеко вперед на кілометри. Одна, майже пряма, дорога без розгалужень йшла від одинадцятої на сімнадцяту годину. Невеликих дерев, переважно фруктових, було багато, і якби їх усіх зібрали в одному місці, то це навіть можна було назвати садом, але найбільше їх скупчення кілометри за три від нас навіть не було позначене на мапах. Тільки струмок, який починався за дорогою приблизно на кінці її першої видимої третини, був дійсно відмінним орієнтиром.

Два юнкерси на невеликій висоті пролетіли вздовж дороги.

— Тільки літаки? — запитав Іван.

— Так, думаю, дорозвідують.

За кілька хвилин вони полетіли навскоси до свого попереднього маршруту.

Закралися сумніви щодо доцільності такої чистої місцевості й тиші. Чи не відлякає це ворога, додавши йому сумнівів у тому, що тут пастка? Хоча маневри навпоказ ворог розрізняв добре.

Я потягнувся по портсигар і побачив на горизонті обриси невизначеної техніки, яка не рухалася. Мабуть, із того боку хтось також спостерігав. Далі було видно стовпи диму, там уже прорвали лінію передових окопів. Зі свого боку вони могли побачити зруйновані позиції і підбиті гармати. Трохи далі за нами була наче нашвидкуруч організована та погано замаскована позиція протитанкової гармати, яка з'явилась учора, та це також був муляж.

Усе, що потрібно німцям, то подолати це поле й тоді вони вийдуть у тил усієї лінії нашої оборони. Так у них буде зручна логістична розв'язка із широким гирлом по фронту для накопичення резервів.

З'явився перший танк, за ним ще один, і ще. Головна машина поїхала дорогою, інші рухалися з різних боків від неї. Я вже бачив таку побудову строю, вони йшли танковим клином. Далі почали з'являтися бронеавтомобілі з піхотою, які рухались наприкінці. Це вже

було схоже на ромб. Я нарахував близько п'ятдесяти одиниць техніки та кілька разів збився, коли вони зникали за вигинами місцевості.

— Ваня, уже не тільки літаки.

Радист підскочив та видерся на лавку, на якій щойно сидів.

— Вмикати радіостанцію?

— Будь наготові, я скажу коли.

Дивно, але напруження я не відчував. Його стерли події попередніх днів і зараз, у момент, коли потрібно максимально сконцентруватися, я був спокійним. Що ж, це й добре.

Інший пункт спостереження, на який пішов Максим, розташовувався за півтора кілометри від нашого. Спостерігачі взводу управління провели роботи зі сполучення засобів спостереження. Стереотруби обох пунктів були наведені одна на одну, далі на місцевості були вибрані ділянки ймовірного скупчення німців. Наступний крок: обидві стереотруби спрямовувались на умовні цілі й здобували кути між базою спостереження і лінією на ціль від обох пунктів. А потім цей трикутник за допомогою розрахунків мав перетворитися на дані для стрільби.

Тож у мене вже були заздалегідь підготовлені рубежі, при перетині яких Ваня вмикав рацію, і командир батареї отримував номер ділянки, по якій треба вести вогонь.

Що ж, цю виставу повинні були розпочинати ми. 203-міліметрові гаубиці мали першим ударом максимально вразити німецьку піхоту, яка б ще не встигла залягти.

Пролунав перший постріл гармати, перед головним танком здійнялася земля. Він змінив напрямок руху і з дороги виїхав курсом майже на наш пункт спостереження.

Наступний постріл знову мимо. Техніка наблизилася настільки, що її вже можна було розрізнити. Головним танком був новітній «Тигр». Він проїхав ще декілька метрів і зупинився. Я пильно стежив за ним. Гуркіт наступного пострілу, і я побачив, як снаряд вибив іскри з його броні. Він вистрілив у відповідь. З бронемашин почала десантуватися піхота.

— Вмикай! — скомандував я.

— «Номер один», це «Група», прийом, — швидко заговорив радист. Почувши відповідь у навушниках, він подивився на мене: — Ми на зв'язку.

— Ділянка номер три, — відповів йому я, показавши три пальці.

— «Номер один», говорить «Група». Ділянка три. Повторюю: ділянка три.

Сім танків відділилися з клину й рушили в напрямку наших окопів, прикриваючи штурмову групу. Наша піхота вичікувала.

Перед вибухами я почув свист гаубичних снарядів, що наближалися. Німецька піхота, яка йшла за танками, їх не почула, імовірніше, через шум двигунів. Фугасні снаряди важко впали поміж німецької техніки. Кожен із них видер із землі величезні брили, які підкинув разом із розшматованими та цілими людьми вище п'ятнадцяти метрів. Ще кілька бурих фонтанів здійнялися на межі ромбу, і хоча танкам уламки шкоди не завдали, та одна бронемашина спалахнула. Вібрація землі докотилася до нас. Я прислухався і почув шелест залпу.

Наша піхота відкрила вогонь. В якийсь момент навколо затріщали сотні гвинтівок і кулеметів. Німецькі танки роз'їхалися і почали обирати місця, з яких можна вести вогонь по нашим окопам.

І ось майже синхронно пролунав залп протитанкової артилерії. Не тільки з позицій лінії нашої оборони. Замасковані гармати стояли вздовж струмка й за дорогою. Дим та гуркіт півколом окреслили німецький клин. Разом спалахнули та задиміли кілька машин.

Знову свист і вібрація землі. Новий потужний артилерійський залп вдарив між технікою ворога. Було помітно, як менш броньовані танки колихнулися від вибухової хвилі навіть відносно віддалених розривів. А ось пряме влучання снаряду в нову штурмову гармату німців пробило техніку навиліт. Детонація під днищем підкинула легшу передню частину,

з якої розлетілися відламані деталі, оголивши палаючі нутроці. Земля перестала сипатися, і дим потягнувся смужками по полю. Я зрозумів, що минуло щонайменше дві хвилини бою, саме стільки необхідно нашим гаубицям на перезарядку. Якщо хтось зі штурмової групи ще й залишився живим, то підійматися точно не наважувався.

Суцільний гул від пострілів та розривів розходився навкруги. Німецькі машини спалахували одна за одною. Ще кілька хвилин — і всі вони були б знищені. Але вони швидко зрозуміли, що потрапили в пастку. Залишки піхоти поспішили до бронемашин, танки задкували, намагаючись не підставляти вразливі частини броні під вогонь гармат. Остання техніка виходила з рубежів нашого вогневого ураження.

— Передай на батарею, що противник відійшов із зони ураження і розосередився, тож продовжувати обстріл недоцільно, — сказав я Вані та, діставши портсигар, пішов у дальній кут шанця.

Півтора десятки одиниць знищеної техніки та зірвана операція. Звісно, хотілося, щоб ніхто не втік, але й це був успіх. Я дістав цигарку і витягнув її фотокартку з рамки.

Востаннє ми з нею бачилися того фатального вечора, коли загинув Тарас. Приймаючи це рішення, я думав, що при першій же відпустці з'явлюсь і поясню їй усе. Навіть сумнівів не мав, що вона зрозуміє. Але після призову я майже одразу потрапив на Фінську війну, а після її закінчення служба проходила на сході України. Лист я так і не наважився відправити, щоб не підставити її і себе.

Я змінився, без сумнівів, змінилася й вона. Чим я зміг пожертвувати заради своєї мрії, вона також знала, і навряд чи я зможу переконати її у зворотному, але однаково я хотів її побачити. І я знаю, що вона скаже: «Не знаю, що ти там здобув, але воно мені не було потрібно тоді, а тим паче зараз», — чи щось на кшталт такого. Тож настав час бути відвертим із собою — я все це робив для себе.

Кінець